

აპოლონ თაბუაშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ზოგიერთი დეტალი გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებით

გეორგიევსკის ტრაქტატის შესახებ მრავალი ნაშრომი დაწერილი და ამ თემის ირგვლივ ბევრი საკითხი სათანადოდ გაანალიზებულია.¹ მიუხედავად ამის, ჩვენი მოსაზრებით, ჯერ კიდევ რჩება ტრაქტატთან დაკავშირებული ზოგიერთი დეტალი, რომლებიც შემდგომ კვლევას მოითხოვს. როგორც წყაროებით დასტურდება, 1783 წლის მაის-ივლისში ქართულ და რუსულ მხარეებს შორის მნიშვნელოვანი უთანხმოება არსებობდა, რაც მომდევნო თვეებშიც გაგრძელდა. იქიდან გამომდინარე, რომ აღნიშნული პროცესი არაჯერონადაა შესწავლილი, რიგ შემთხვევაში კი მცდარ ინტერპრეტაციასთან გვაქვს საქმე, წინამდებარე ნაშრომში ყურადღებას დასახელებულ პრობლემატიკაზე გავამახვილებთ.

¹ იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2. СПб. 1869; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II. СПб. 1886; ივ. ჯავახიშვილი. დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში. თბ. 1919; ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. თბ. 1960; მ. ლუმბაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. პროფესორ იასე ცინცაძის წიგნის გამო. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. 33. თბ. 1960; О. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва, 1966; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II. თბ. 1965; გ. პაიჭაძე. ქართლ-კახეთისა და რუსეთის ურთიერთობის განახლება 80-იანი წლების დასაწყისში. 1783 წ. ხელშეკრულება. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. თბ. 1973; გ. პაიჭაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და მისი ისტორიული მნიშვნელობა. თბ. 1980; Г. Пайчадзе. Георгиевский трактат. Тбилиси, 1983; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა. თბ. 1983; დ. შველიძე. საქართველოს მფარველობა და დაპყრობა რუსეთის მიერ. თბ. 2014; ვ. გურული. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.). ქართული უნივერსიტეტის შრომები. ტ. III. თბ. 2017; ვ. გურული. მეფე ერეკლე და რუსეთი. ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა რუსეთის იმპერიასთან. თბ. 2018; დ. მერკვილაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და ერეკლე მეორე. თბ. 2022 და სხვ.

ვიდრე 1783 წლის მაისიდან მიმდინარე პროცესს განვიხილავთ, თავდაპირველად მოკლედ შევეხებით გეორგიევსკის ტრაქტატის წინაპირობებსა და, ზოგადად, იმ პერიოდის რუსულ-ქართულ ურთიერთობებს.

როგორც ცნობილია, XVIII საუკუნის 70-იანი წლების ბოლოსა და 80-იანი წლების დასაწყისში რუსეთის იმპერიისა და ქართლ-კახეთის სამეფოს ურთიერთობა მეტად გამწვავებული იყო. ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის დადების შემდგომ საიმპერატორო კარმა 1775 წლის 7 ოქტომბრის ბრძანებით ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ელჩებს რუსეთის ტერიტორიაზე გადაადგილება აუკრძალა,² რაც დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტას ნიშნავდა. უფრო მეტიც, საიმპერატორო კარი დაუფარავად ეწინააღმდეგებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს გაძლიერებას.³ ამ პერიოდში ოსმალეთთან დაპირისპირებული სოლომონ I კვლავ ცდილობდა რუსეთიდან დახმარების მიღებას, მაგრამ რუსეთის მთავრობა მასთან ოფიციალურ ურთიერთობას თავს არიდებდა. ხოლო, იმერეთის მეფის ელჩებს პეტერბურგისაკენ გზის გაგრძელების უფლებას არ აძლევდა.⁴

1782 წლის ზაფხულიდან ქართული სამეფოების მიმართ რუსეთის იმპერიის დამოკიდებულება რადიკალურად შეიცვალა და იმპერატორი ამჯერად ქართველ მეფეებს, ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ს, უკვე სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმებას სთავაზობდა.

საქართველოს მიმართ რუსეთის იმპერიის პოლიტიკის ცვლილების მიზეზები, ისევე როგორც ტრაქტატის დადებასთან დაკავშირებით 1782 წელს მიმდინარე რუსულ-ქართული მოლაპარაკებების პროცესი ჩვენ სხვა ნაშრომებში დეტალურად განვიხილეთ.⁵ როგორც წყაროების ანალიზმა გვიჩვენა,

² Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели. СПб. 1902, გვ. 10-11.

³ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა 1774-1782 წლებში. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVII. თბ. 2021, გვ. 197-221. ასევე, იხ.: მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV, გვ. 682-684; ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი IV. თბ. 1967, გვ. 167-170.

⁴ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთი XVIII საუკუნეში. თბ. 1982, გვ. 149-151.

⁵ იხ.: ა. თაბუაშვილი. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა 1774-1782 წლებში; 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია. რუსეთის ექსპანსია კავკასიაში და საქართველო. საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდი. თბ. 2022. <https://gfsis.org.ge/files/library/pdf/Georgian-3147.pdf>

რუსეთის იმპერიამ ქართველ მეფეებთან სამოკავშირეო-მფარველობითი ხელშეკრულების დადება ოსმალეთთან მოსალოდნელი ომის გამო გადაწყვიტა. საქმე ის იყო, რომ 1782 წლის ზაფხულის დასაწყისში ეკატერინე II-მ ყირიმის სახანოს ანექსიის საბოლოო გეგმა შეიმუშავა, რაც თავდაპირველად ხანის ტახტზე რუსეთის მომხრე შაჰინ გირეის აღდგენას ითვალისწინებდა, რომელიც მანამდე ოსმალეთის მომხრე ძალებმა დაამხეს. ადგილზე სრული კონტროლის დამყარებას კი სახანოს გაუქმება და იმპერიასთან მიერთება უნდა მოჰყოლოდა. რუსეთის საიმპერატორო კარზე მიიხნევენ, რომ ყირიმში ჯარების შეყვანა ოსმალეთთან გარდაუვალ ომს გამოიწვევდა. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობა ომისათვის სამზადისს შეუდგა. 1782 წლის ივნისში ეკატერინე II თავის მოკავშირე საღვთო რომის იმპერატორ იოზეფ II-ს დაუკავშირდა და მასთან სამხედრო გეგმაც შეათანხმა.⁶ ძალევე იმპერატორმა საომარი სამზადისის შესახებ სპეციალური საიდუმლო ბრძანებულებაც გამოსცა. ბრძანების თანახმად, ოსმალეთთან მოსალოდნელ ომში მნიშვნელოვანი ფუნქცია ახლად შექმნილ და არნახულად გაძლიერებულ კავკასიის კორპუსს ენიჭებოდა. აღნიშნულ კორპუსს კასპიისპირეთიდან საქართველოზე გავლით ოსმალეთის აღმოსავლეთის საზღვრებზე იერიში უნდა მიეტანა. ბრძანებულება ფრონტის აღნიშნულ მონაკვეთზე „დივერსიების“ მოწყობასაც ითვალისწინებდა.⁷

ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის ომში მონაწილეობის გარეშე სამხრეთ კავკასიაში დაგეგმილი ოპერაციის წარმატებით განხორციელება თითქმის შეუძლებელი ხდებოდა. ცხადია, ოსმალეთის წინააღმდეგ „დივერსიების“ მოწყობაც მათვე ევალებოდათ. შესაბამისად, ეკატერინე II-მ ქართველ მეფეებთან სამოკავშირეო ხელშეკრულების გაფორმება ოსმალეთთან მოსალოდნელი ომის სამზადისის დაწყებისთანავე გადაწყვიტა, ამ საქმის აღსრულება კი თავის ფავორიტ გენერალ-ანჟეფ გრიგოლ პოტიომკინს დააკისრა. თავის მხრივ,

⁶ ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 27-28.

⁷ Сборник Императорского русского исторического общества. т. 27. СПб. 1880, გვ. 225-226. იმპერატორის ბრძანების შესაბამისად, უკვე 1782 წლის ნოემბრის დასაწყისში კავკასიის კორპუსი მოითვლიდა 23 ბატალიონს, დრაგუნთა 20 ესკადრონს, 4 საარტილერიო ასეულს 30 საარტილერიო კომპლექტით, კახაკთა 4 პოლკს და ასტრახანის კახაკთა შენაერთს. იმხანად სამხედრო ძალების ცენტრმა ასტრახანიდან კავკასიის ზაზისაკენ გადაინაცვლა. ასტრახანის კორპუსს სწორედ იმ პერიოდში შეუცვალეს სახელი და კავკასიის კორპუსი უწოდეს (იხ.: Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под ред. В. Потто. Тфл. 1899, გვ. 156; ვ. გურული. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.). ქართული უნივერსიტეტის შრომები. ტ. III, გვ. 37-38).

გრიგოლ პოტიომკინმა 1782 წლის იენისში საქართველოში დელეგაცია გამოგზავნა, რომელსაც ქართული წარმომავლობის რუსი ოფიცერი, კაპიტანი ბაღდათლუ სოლალოვი (სოლოლაშვილი), ხელმძღვანელობდა.⁸

სოლომონ I რუსეთის მთავრობის მოწოდებას მყისიერად გამოეხმაურა. იმერეთის მეფე 1782 წლის აგვისტოში პეტერბურგში გაგზავნილი წერილებით მადლობას იხდოდა „ძლიერი მფარველობის“ წყალობისათვის და ომში მონაწილეობის მზადყოფნასაც გამოთქვამდა. სანაცვლოდ სოლომონი ფოთიდან, ბათუმიდან და მთლიანად აჭარიდან ოსმალების გაძევებასა და ამ ტერიტორიების მისთვის გადაცემას მოითხოვდა. სოლომონისაგან განსხვავებით, ქართლ-კახეთის მეფე 1782 წლის ზაფხულში რუსეთის მთავრობის წინადადებას არ გამოეხმაურა.

გრიგოლ პოტიომკინმა ერეკლე II-ისაგან თანხმობის მისაღებად საქართველოში კიდევ ერთი თავისი წარმომადგენელი – იაკობ რაინეგსი გამოგზავნა. გერმანელი იაკობ რაინეგსი, მანამდე, 1778-1781 წლებში, საქართველოში იმყოფებოდა და ერეკლესთან ახლო ურთიერთობაც აკავშირებდა. ქართველი მეფის დარწმუნება ამჯერად მას მიანდევს. იმავე პერიოდში გრიგოლ პოტიომკინმა კავკასიის კორპუსის მეთაურად (კავკასიის ხაზის მთავარსარდლად) თავისი ნათესავი გენერალი პავლე პოტიომკინი დანიშნა. მას დაევალა, რომ ერეკლესთან სხვადასხვა საშუალებით დაემყარებინა კავშირი და რუსეთის მფარველობაში შესვლაზე მიეღო მისი თანხმობა. თავის მხრივ, პავლე პოტიომკინმა საქართველოში რუსეთის არმიის კიდევ ერთი ოფიცერი, წარმომავლობით ქართველი – ლეიტენანტი ჩოლოყაევი (ჩოლოყაშვილი) გამოგზავნა. ამავე დროს საქართველოში რჩებოდა კაპიტანი ბაღდათლუ სოლალოვიც.⁹

რუსეთის იმპერიის მოხელეები ქართულ მხარესთან მოლაპარაკებების დროს, რა თქმა უნდა, იმ დოკუმენტით იხელმძღვანელებდნენ, რომელიც საიმპერატორო კარზე სპეციალურად შეადგინეს. აღნიშნული დოკუმენტი – „უზენაესად მითითებული საფუძვლები საქართველოსთან ხელშეკრულების დასაღებად“ – გრიგოლ პოტიომკინისათვის იყო განკუთვნილი. ის მოიცავდა ეკატერინე II-ის შემუშავებულ 6 პუნქტსა და ალექსანდრე ბეზბოროდკოს მოსაზრებებს.

⁸ იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 5-7.

⁹ იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 5-11.

„უზენაესად მითითებული საფუძვლები“, გარკვეულწილად, ერეკლე II-ის მიერ 1771 წლის 30 დეკემბერს რუსეთის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მიმართვის შინაარსს ეყრდნობოდა. თუმცა, ინსტრუქციის მიხედვით, ტრაქტატი ქართული მხარისათვის იმაზე უკეთესი პირობებით უნდა დადებულიყო, ვიდრე ამას ერეკლეს მიმართვა ითვალისწინებდა.¹⁰ როგორც ჩანს, რუსეთის მთავრობა კარგად აცნობიერებდა, რომ 1771-1772 წლებისაგან განსხვავებით, 1782 წლისათვის ქართლ-კახეთის მეფის პოზიციები გაცილებით უფრო მყარი იყო და ამჯერად ძველი პირობები მისთვის მიუღებელი იქნებოდა.¹¹ შესაბამისად, გრიგოლ პოტიომკინი ერეკლეს გულის მოგებას დათმობითი პოლიტიკის გატარებით ცდილობდა.

1782 წლის შემოდგომაზე რუსეთის მთავრობა კიდევ უფრო გააქტიურდა. მათთვის ერეკლე II-სთან მოლაპარაკების გაჭიანურება მიუღებელი იყო, რადგან იმ დროისათვის ყირიმში სამხედრო მოქმედებები უკვე მიმდინარეობდა. ოსმალეთთან ომის დაწყების საფრთხეც კიდევ უფრო რეალური ხდებოდა. შესაბამისად, 1782 წლის ნოემბერში რუსეთის საიმპერატორო კარმა ერეკლეს მიმართ დიამეტრულად შეცვალა პოლიტიკა. თუ მანამდე რუსი მოხელეები ქართველი მეფის გულის მოგებას დათმობებით ცდილობდნენ, ამჯერად განსხვავებული ნაბიჯი გადადგეს და ერეკლეს მოწინააღმდეგე ქართლის ტახტის პრეტენდენტ ალექსანდრე ბაქარის ძის დარუბანდიდან რუსეთში გაწვევა შეაჩერეს.¹² ამავე დროს, საქართველოში განსაკუთრებით გააქტიურდა რუსული აგენტურა.¹³

¹⁰ 1770-იანი წლების დასაწყისში, რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს, რუსეთის მხარეს ომში ჩაბმული ერეკლე II იმდენად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა, რომ იძულებული გახდა დაპირებული დახმარების მისაღებად იმპერიის სასარგებლოდ მნიშვნელოვან დათმობებზე წასულიყო, რაც მძევლების გაგზავნას, ხარკის გადახდას, რეკრუტების გაწვევას და სხვა მძიმე პირობებს გულისხმობდა. მიმართვის ტექსტი იხ.: გორგვიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 59-60.

¹¹ „უზენაესად მითითებული საფუძვლების“ ანალიზი იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 7-9

დოკუმენტის ტექსტი იხ.: Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, гв. 30-31.

¹² ი. ლორთქიფანიძე. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის (მე-18 საუკ.). მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვ. II. თბ. 1940, გვ. 36.

¹³ ერეკლე II-ის თანხმობის მისაღებად რუსეთის იმპერიის გადაღებული ნაბიჯების შესახებ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია.

საბოლოოდ, რუსეთის იმპერიის წარმომადგენლებმა მიზანს მიაღწიეს. ერეკლე II-მ, 1782 წლის 21 დეკემბერს შედგენილი მიმართვით, იმპერატორის მფარველობაში მიღება ითხოვა და ხელშეკრულების დასადებად საკუთარი პირობები წამოაყენა. ერეკლეს მიერ რუსეთის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მიმართვა ექვსი მუხლისაგან შედგებოდა.¹⁴ პირველი მუხლი მომავალი ხელშეკრულების ორმხრივ პირობებს ეხება – მეფე რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შედიოდა და იმპერატორის უზენაესობას აღიარებდა, იმპერიას კი ომისა თუ მშვიდობის დროს ოსმალეთისა და ირანისაგან მისი ქვეყნის დაცვა უნდა უზრუნველყო. მეორე მუხლში იმ ძირითად ვალდებულებაზეა საუბარი, რასაც ერეკლე კისრულობდა – საომარ ვითარებაში მთელი თავისი ძალებით რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ იბრძოლებდა. შემდგომ ოთხ მუხლში წარმოდგენილია რუსეთის მფარველობაში შესვლის სანაცვლოდ ქართლ-კახეთის მეფის მიერ წამოყენებული პირობები. ყველაზე ვრცელი მესამე მუხლით ერეკლე მოითხოვდა, რომ რუსეთის იმპერიას ის ქართლის ლეგიტიმურ მეფედ ოფიციალურად ელიარებინა. მეოთხე, მეხუთე და მეექვსე მუხლებით მეფე ოსმალეთთან და ირანთან ომის შემთხვევაში, დამხარე ჯართან ერთად, ახალციხის საფაშოს, ყარსის საფაშოსა და ჭარ-ბელაქნის ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის დაბრუნების საკითხს აყენებდა. ამავე დროს, ერეკლე არასაომარ პერიოდში რეგულარული ჯარის 2 პოლკის საქართველოში გამოგზავნას ითხოვდა.¹⁵

ერეკლე II-ის მიერ 1782 წლის დეკემბრის მიწურულს გაგზავნილ კორესპონდენციას პეტერბურგში მხოლოდ 1783 წლის იანვრის ბოლოს მიიღებდნენ. იმ დროისათვის კი რუსულ ჯარს მთელი ყირიმის სახანო უკვე დაკავებული ჰქონდა. თანდათან ცხადი ხდებოდა, რომ ყირიმის გამო ოსმალეთი ომის დაწყებას ვერ ბედავდა. ასეთ პირობებში, რუსეთის საგარეო პოლიტიკურმა გეგმებმაც ცვლილება განიცადა. იმპერიის ინტერესებში უკვე აღარ შედიოდა ოსმალეთის ზედმეტად გაღიზიანება. შესაბამისად, ეკატერინე II-მ იმერეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება გადაიფიქრა. ქართულ-რუსული ხელშეკრულების (ტრაქტატის) ერთ-ერთ წინასწარ ტექსტში (რომელიც აღ-

¹⁴ იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 454-455.

¹⁵ ერეკლე II-ის მიმართვის ანალიზი იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 18-21.

ექსანდრე ბეზბოროდკომ შეადგინა) თუ სოლომონ I ჯერ კიდევ ფიგურირებდა,¹⁶ სხვა ვითარებას ვხვდებით თებერვალის დოკუმენტაციაში. 1783 წლის 17 თებერვალს ეკატერინე II-ის დამტკიცებულ ტრაქტატის ტექსტში სოლომონ I აღარ იხსენებოდა. იმავე დღეს გამოცემული ბრძანებულებით გრიგოლ პოტიომკინს ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ხელშეკრულების გაფორმების დასრულება დაევალა.¹⁷ ეკატერინე II-ის აღნიშნული ბრძანებულებიდან ნათლად იკითხება იმპერიის გეგმებში ცვლილების მიზეზი. მასში არაორაზროვნად აღნიშნული იყო, რომ სოლომონს მფარველობაში ვერ მიიღებდნენ მანამდე, ვიდრე ოსმალეთთან აშკარა დაპირისპირება არ დაიწყებოდა.¹⁸ ერთი სიტყვით, ვინაიდან ყირიმის სახანოს დაკავებას მყისიერად ოსმალეთთან ომი არ მოჰყვა, რუსეთის იმპერატორმა მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება გადაწყვიტა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეკატერინე II-მ ტრაქტატის ტექსტი 17 თებერვალს დამტკიცა, ის საქართველოში მხოლოდ აპრილის დასაწყისში გამოგზავნეს. პროცესის შეფერხება ამჯერადაც ყირიმის სახანოში მიმდინარე დინამიურ მოვლენებთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. საქმე ის იყო, რომ სწორედ იმ პერიოდში რუსმა მოხელეებმა ყირიმის უკანასკნელ ხანთან, შაჰინ გირეისთან, მოლაპარაკებების პროცესი დაასრულეს. შაჰინ გირეი მზად იყო „ნებაყოფლობით“ უარი ეთქვა ხანის ტახტზე. ოსმალეთთან ომის დაწყების ალბათობაც ძალიან მცირდებოდა. შესაბამისად, 1783 წლის თებერვალ-მარტში რუსეთის იმპერიის მესვეურებისათვის ცხადი გახდა, რომ ყირიმის სახანოს შეერთების საუკუნოვანი მიზანი პრაქტიკულად მიღწეული იყო. ასეთ ვითარებაში, რუსეთის მთავრობის წევრებმა 1783 წლის მარტში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და მთლიანად კავკასიის საკითხის განხილვა ხელახლა დაიწყეს.¹⁹ ისინი უკვე იმაზე მსჯელობდნენ, ახალი ვითარების

¹⁶ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, გვ. 32-41.

¹⁷ Из истории российско-грузинских отношений. К 230-летию заключения Георгиевского трактата. Сборник документов. Москва, 2014, გვ. 141-148.

რუსეთის იმპერია 1783 წლის თებერვლის შუა რიცხვებში, ქართლ-კახეთის სამეფოსთან ერთად, იმერეთის მფარველობაში მიღებას, რომ აღარ გეგმავდა, ეს კარგად დაასაბუთა დ. მერკვილაძემ. იხ.: დ. მერკვილაძე. იმერეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების საკითხი (1781-1783 წლის დასაწყისი). ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები. № 1-2. თბ. 2018, გვ. 102-115.

¹⁸ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 141.

¹⁹ იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 43.

გათვალისწინებით, იმპერიისათვის თუ რამდენად სარგებლის მომტანი იქნებოდა ქართლ-კახეთის მფარველობაში მიღება.

საბოლოოდ, ქართლ-კახეთის სამეფოს მიმართ იმპერიის მიზნები ეკატერინე II-ის 1783 წლის 8 აპრილის რესკრიპტით განისაზღვრა. იმპერატორის ახალი გეგმის მიხედვით, ქართლ-კახეთის სამეფოს ირან-ოსმალეთთან ბარიერის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. ასევე, ირანის პროვინციების დასაუფლებლად ქართული სამეფო განიხილებოდა, როგორც რუსეთის იმპერიის ერთგვარი პლაცდარმი. სამომავლოდ, ოსმალეთთან ომის დაწყების შემთხვევაში ქართველებს, სომეხ ხალხთან ერთად, კვლავ „დივერსიების“ მოწყობა უნდა დაკისრებოდათ.²⁰

1783 წლის აპრილის დასაწყისში, მაშინ როდესაც საიმპერატორო კარზე ქართლ-კახეთის სამეფოს საკითხი საბოლოოდ შეთანხმდა, გრიგოლ პოტიომკინმა პოდპოლკოვნიკ ვასილ ტამარას ხელით საქართველოში ტრაქტატის პროექტი გამოგზავნა. იმავე დროს, გრიგოლ პოტიომკინის ბრძანებითვე ერეკლეს კარზე გამოემგზავრა პოლკოვნიკი სტეფან ბურნაშევი, რომელსაც საქართველოში იმპერიის წარმომადგენლის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა. მას უნდა შეეცვალა იაკობ რაინეგსი, რომელიც საქართველოში 1782 წლის ოქტომბრიდან იმყოფებოდა.

პარალელურად, გრიგოლ პოტიომკინი ერეკლე II-ს ატყობინებდა, რომ საქართველოსთან დაკავშირებული საქმეები უშუალოდ მას ევალებოდა, ხელშეკრულების გაფორმების უფლება კი კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ პავლე პოტიომკინს მიეცა. გრიგოლ პოტიომკინი, ასევე ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთის იმპერატორმა არა თუ დააკმაყოფილა მეფის ყველა მოთხოვნა, არამედ ხელშეკრულების პირობები ქართული მხარისათვის კიდევ უფრო მომგებიანი გახდა. შესაბამისად, ის გამოთქვამდა რწმენას, რომ ერეკლეს მხრიდან არანაირი წინააღმდეგობა არ იქნებოდა და ხელშეკრულების დასადებად ქართველი ელჩები კავკასიის ხაზზე უმოკლეს ვადებში გაემგზავრებოდნენ.²¹

უკვე 9-10 მაისის კორესპონდენციით პავლე პოტიომკინი კავკასიის ხაზიდან ერეკლე II-ს ატყობინებდა, რომ ტრაქტატის პროექტს პოდპოლკოვნიკი ტამარა გადასცემდა. რუსი გენერალი ერეკლეს, ასევე მოუწოდებდა, რომ ტამარას თბილისში ჩასვლის შემდეგ, ორი წარმომადგენელი შეერჩია და ისინი ხელშეკრულებაზე ხელმოსაწერად კავკასიის ხაზზე გაეგზავნა. მისივე

²⁰ Сборник Императорского русского исторического общества. т. 27, кк. 240-244.

²¹ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, кк. 2-4.

სიტყვებით, ტრაქტატის გაფორმებისთანავე დაპირებული ორი რუსული ბატალიონი საქართველოსაკენ დაიძვრებოდა.²²

პოდპოლკოვნიკი ტამარა, რომელიც კავკასიის ხაზიდან თბილისისკენ 9 ან 10 მაისს გამოემგზავრა, ქართულ და რუსულ ენებზე შედგენილ ტრაქტატის პროექტს ერეკლე II-ს 20 მაისის ახლო ხანებში წარუდგენდა. ტამარასაც ერეკლეს დარწმუნება ევალებოდა, რათა მას სრულუფლებიანი წარმომადგენლები კავკასიის ხაზზე დროულად გაეგზავნა. ამავე დროს, მას ქართლ-კახეთის მეფისათვის უნდა მოეწოდებინა, რომ სამეფო საუფლისწულოებად არ დაენაწილებინა.²³

მას შემდეგ, რაც ერეკლე II-ს ტრაქტატის პროექტი წარუდგინეს, მან პროცესი თითქმის თვე-ნახევრის განმავლობაში შეაჩერა. მეფე ორი წარმომადგენლის დანიშვნას აჭიანურებდა. პროცესის შეფერხება რუსული მხარისათვის მიუღებელი იყო, ამიტომ პოდპოლკოვნიკი ტამარა ერეკლეს სრულუფლებიანი წარმომადგენლების დანიშვნასა და სასწრაფოდ კავკასიის ხაზზე გაგზავნას დაუინებოთ სთხოვდა. 1783 წლის ივნისის დასაწყისში იმავე მოწოდებით გამოდიოდა პავლე პოტიომკინიც.²⁴

რუსეთის იმპერიის ეპოქის ისტორიკოსი ნ. დუბროვინი, რომელიც გეორგიევსკის ტრაქტატთან დაკავშირებულ საკითხებს დეტალურად აღწერს, საკუთარ დასკვნას გვთავაზობს. მისი გადმოცემით, ერეკლე II რუსეთის უსაზღვრო ერთგული იყო. ის იმპერიის მოხელეების ყველა წინადადებას უპირობო თანხმობით პასუხობდა და მხოლოდ ერთ სურვილს გამოთქვამდა, რომ რაც შეიძლება მალე ეხილა დამხმარე რუსული ჯარი საქართველოში. მეფეს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის საზეიმოდ აღნიშვნა ჯერ კიდევ ხელშეკრულების დადებამდე სურდა, რათა სპარსელი მეზობელი ხანებისათვის ეჩვენებინა, რომ ჰყავდა ძლიერი მოკავშირე. ქართველი მეფის მხრიდან პროცესის გაჭიანურება კი, მისი მოსაზრებით, გამოწვეული იყო დოკუმენტა-

²² კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც.), H-2300, ფ. 15-20.

²³ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 4-5.

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის მთავრობა საუფლისწულოების შექმნის წინააღმდეგი იყო, ისევე როგორც იმპერიის მესვეურებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა ერეკლე II-ის 1791 წელს შემოღებული ტახტის მემკვიდრეობის ახალი წესი, რომლის შედეგად მეფობის პრეტენდენტებად ერეკლეს ყველა ვაჟი ცხადდებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა წყაროს მონაცემი ამ საკითხის განსხვავებულად გააზრების საფუძველს იძლევა, რასაც ცალკე ნაშრომში განვიხილავთ.

²⁴ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 5-6.

ციის შედგენის უცოდინარობითა და მოხელეების მიმართ ერეკლეს სრული უნდობლობით.

იმავე ავტორის გადმოცემით, მაისის ბოლოს ტამარა პავლე პოტიომკინის ბრძანებით ქუთაისში გაემგზავრა. გამგზავრებამდე კი მას ერეკლე II დაჰპირდა, რომ უმოკლეს ხანში წარმომადგენლებსაც გამოყოფდა და ელჩობის გასამგზავრებლად ყველა პირობას შეასრულებდა. მიუხედავად იმისა, რომ ტამარა უამინდობისა და სოლომონ I-ის ავადმყოფობის გამო თბილისში დაგვიანებით, მხოლოდ 14 ივნისს დაბრუნდა, მას ჯერ კიდევ გაურკვეველი ვითარება დახვდა. იმ დროისათვის ერეკლემ თავის ელჩებად ოტია ანდრონიკაშვილი და სულხან თუშანიშვილი დაასახელა, ხოლო მოგვიანებით არჩევანი შეცვალა. 24 ივნისს მეფემ თავის სრულუფლებიან წარმომადგენლებად იოანე ბაგრატიონი (მუხრანბატონი) და გარსევან ჭავჭავაძე დანიშნა.²⁵

ერთი სიტყვით, ნ. დუბროვინის მოსაზრებით, ერეკლე II, ერთი მხრივ, ხელშეკრულების გაფორმებას ჩქარობდა, ხოლო მეორე მხრივ, სამეფო კარის არაკომპეტენტურობისა და მოხელეების მიმართ მეფის უნდობლობის გამო პროცესი ჭიანჭურდებოდა.

ნ. დუბროვინის გამოთქმულ მოსაზრებებთან დაკავშირებით უპირველეს ყოვლისა უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II ხელშეკრულების დადებამდე რუსული ბატალიონების შემოსვლას მართალაც ითხოვდა. ეს ნათლად დასტურდება პავლე პოტიომკინის მიერ ერეკლესათვის გაგზავნილი წერილებით. კერძოდ, 1783 წლის 9 და 10 მაისის, ასევე 28 ივნისის კორესპონდენციებით გენერალი ქართლ-კახეთის მეფეს არწმუნებდა, რომ როგორც კი ხელშეკრულებას ხელი მოეწერებოდა, დამხმარე ჯარი მაშინვე თბილისისაკენ დაიძვრებოდა. პავლე პოტიომკინი ერეკლეს დასამშვიდებლად იმასაც აღნიშნავდა, რომ ჯარის გადასაყვანად გზის შეკეთება უკვე მიმდინარეობდა.²⁶

ჩვენი შეფასებით, ერეკლეს მხრიდან დაპირებული ჯარის ხელშეკრულების დადებამდე მის განკარგულებაში გადასვლის მოთხოვნა იმპერიის მიმართ უნდობლობის დემონსტრირებას უფრო წარმოადგენდა, ვიდრე ერთგულების დამადასტურებელ ფაქტს. 1770-იანი წლების დასაწყისში მიღებული მძიმე გამოცდილების გათვალისწინებით, სრულიად ლოგიკურია, რომ მეფეს რუსული მხარის მიერ აღებული ვალდებულების შესრულება ამჯერად წინსწრებად მოეთხოვა.

²⁵ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 5-7.

²⁶ ხეც. Н-2300, ფ. 16-17, 19, 25-26.

რაც შეეხება ქართული სამეფო კარის დოკუმენტაციის მომზადების უცოდინარობას, ვფიქრობთ ნ. დუბროვინის შეფასება ამ შემთხვევაშიც ბოლომდე ობიექტური არ უნდა იყოს. კონკრეტულ ვითარებაში ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე ძირითადად ორი დოკუმენტი – ქართველი ელჩების რწმუნების სიგელი და ქართლ-კახეთის თავადებისა და აზნაურების ნუსხა – იყო შესადგენი. თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ რწმუნების სიგელი, რუსულ თარგმანთან ერთად, სრულუფლებიან წარმომადგენლებად იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის დასახელებიდან (24 ივნისი) რამდენიმე დღეში (28 ივნისს) უკვე შედგენილი იყო,²⁷ საქმისწარმოების უცოდინარობით პროცესის დაბრკოლებაზე საუბარი სრულიად უადგილოდ გვეჩვენება. მეორე დოკუმენტის ქართული და რუსული ვერსიები (ქართლ-კახეთის თავადებისა და აზნაურების ნუსხა) კი ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე უფრო ადრე შეუდგენიათ, რომელზეც 18 ივნისს მეფეს უკვე ხელი ჰქონდა მოწერილი.²⁸ ისიც აღსანიშნავია, რომ 1783 წლის მაის-ივნისში თბილისში რუსეთის იმპერიის მოხელეები, მათ შორის ქართული ენის მცოდნე პირებიც (ბაღდათლუ სოლალოვი, ჩოლოყაევი), იმყოფებოდნენ. შესაბამისად, ელემენტარული დოკუმენტაციის შედგენის პრობლემა არ დადგებოდა.

ასევე, არაობიექტურად გვეჩვენება ერეკლესა და მისი მოხელეების ურთიერთობის შესახებ ნ. დუბროვინის გამოთქმული მოსაზრება. ჩვენი აზრით, თავდაპირველად დასახელებული ელჩების სხვა პიროვნებებით ჩანაცვლება უნდობლობის ფაქტორით არ უნდა ყოფილიყო განპირობებული. საქმის არის, რომ თავდაპირველ ელჩად დასახელებული სულხან თუმანიშვილი ერეკლე II-მ ტრაქტატის გაფორმებიდან მალევე ძალიან საპასუხისმგებლო მისიით პეტერბურგში გაგზავნა,²⁹ რაც თავისთავად გამორიცხავს მის მიმართ უნდობლობას. ზოგადად, თუ ელჩებად დასახელებული პიროვნებების თანამდებობებს გავითვალისწინებთ, ნათელი გახდება, რომ მეფემ საშუალო რანგის მოხელეები (ოტია ანდრონიკაშვილი და სულხან თუმანიშვილი) მაღალი რანგის თანამდებობის პირებით (იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე) ჩაანაცვლა. შესაბამისად, მეფის გადაწყვეტილება კონცეპტუალურ მიდგომას უნდა ეფუძნებოდეს და არა კონკრეტული მოხელის მიმართ უნდობლობისა

²⁷ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაგარაძისა, გვ. 65-66, 108-110.

²⁸ საქართველოს ეროვნული არქივი (სეა). ფონდი 1449, საბ. 628, 629; Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 165-177.

²⁹ სულხან თუმანიშვილის გამგზავრების საკითხს ქვემოთ დეტალურად შევხებით.

თუ ნღობის ფაქტორს.

ამდენად, ხელშეკრულების გაფორმების პროცესი სხვა მიზეზებით უნდა შეყოვნებულიყო და არა ნ. დუბროვინის მიერ დასახელებული გარემოებების გამო.

პროცესის შეფერხების მიზეზების გასარკვევად საინტერესოა პოლ-პოლკოვნიკ ტამარას მოხსენებები, რომელთა მიხედვით ერეკლე II ტრაქტატის ტექსტს თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში დეტალურად განიხილავდა და მასში შენიშვნები თუ შესწორებები შეჰქონდა.³⁰ აშკარაა, რომ მეფეს ხელშეკრულებასთან დაკავშირებული გარკვეული გარემოებები აღელვებდა.

ტრაქტატის გაფორმებამდე ზოგიერთ საკითხზე მხარეებს შორის წარმოქმნილი უთანხმოება არც ისტორიოგრაფიისათვის არის უცნობი. მაგრამ, ყველა ეს სადავო საკითხი არაარსებითადაა მიჩნეული. მსგავსი შეფასებები პ. ბუტკოვისა და ნ. დუბროვინის ნაშრომებიდან მომდინარეობს,³¹ რაც საბჭოთა ისტორიოგრაფიაშიც გაზიარებულია.³² მაგალითად, ვ. მაჭარაძე გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში გამართული სხდომების ჩანაწერებზე დაყრდნობით მიუთითებდა, რომ „მოლაპარაკებისას წამოიჭრა საკითხები, რომლებზედაც მხარეებმა წერილობითაც კი მიმართეს ერთმანეთს. 21 ივლისს კამათი ენებოდა მეფის კურთხევას, ტიტულს, გერბს, კათალიკოსის ადგილს რუსეთის სინოდში და სხვ.“ თუმცა, ავტორი „კამათის“ საგანს იმდენად უმნიშვნელოდ მიიჩნევდა, რომ მასზე მსჯელობასაც აღარ აგრძელებდა.³³

ობიექტური ვითარების წარმოსაჩენად, ჩვენ დეტალურად შევეხებით აღნიშნულ საკითხს, რის შესახებაც მეტად მნიშვნელოვან ინფორმაციას ვხვდებით დოკუმენტურ წყაროებში. ერთ-ერთ მათგანს წარმოადგენს ერეკლე II-ის მიერ გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილი წერილი, რომელიც 1783 წლის 28 ივნისით თარიღდება.

დოკუმენტის დასაწყისში ერეკლე II აღნიშნავდა, რომ ეკატერინე II-ს გადაწყვეტილებით მისი ყველა თხოვნა დამტკიცებამდე გრიგოლ პოტიომკინთან უნდა გაგზავნილიყო. მეფე, დიპლომატიური ეტიკეტის დაცვით, იმპერატორის ამ გადაწყვეტილებასთან დაკავშირებით კმაყოფილებას გამოთქვამდა.

³⁰ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 18.

³¹ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гв. 129; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гв. 8-12.

³² იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 123-131; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა და სხვ.

³³ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

შემდეგ აღნიშნავდა, რომ იმპერატორის რეკომენდაციის („ყოვლად ბრძნად შეწყობილითა რეკომენდაციითა“) გათვალისწინებით მასთან გზავნიდა მოხსენებას, რომელშიც გაუღებრებული იყო მისი „საწადელი“: „... ესეცა სლედავატელნითავე დაიმტკიცების, ვითარმედ აქაურთა მეფეთა რომელიმე ჩუჭულეა, თანამდებ ვარ, რათა უწყებით განვაცხადო წინაშე უგანათლებულესობისა თქუწნისა: როდის რომ საზოგადოდ იპყრობდენ ზემოსა და ქუწმოსა ივერიასა კოლხიდიურთ ძუწლნი პაპანი ჩუწნნი, ამას ზედა თვინიერ იჭვისა შემძლებელ ვარ დარწმუნებად უგანათლებულესობისა თქუწნისა, რომელ ყოველნი იგი ცხებულიყუნეს და გკრგკნოსან, რომელსაც მოწმობენ მაშინდელნი ქართულნი ისტორიანი. და როდის, რომ განიყო სამად სამეფოდ და ოთხ საკნიაზოდ, ზემო და ქუწმო ივერია კოლხიდიურთ, მეფენი ქართუწლთა და კახთანი და იმერეთისანიცა იცხებულეობდენ და იგკრგკნებოდენ. და ქართუწლთა და კახთა მეფენი ორთავე ვიდრე მეფობისამდე ჩემისა ცხებულ იყუნეს და გკრგკნოსან, და თვით მამაცა ჩემი. და თუ რომელნიმე მეფეთაგანნი არა იყუნეს გკრგკნოსან, მიზეზი უგკრგკნოსნებისა მათისა ესე იყო: წარიყუნებოდდენ აქათგან შვილნი აქაურთა მეფეთანი სპარსეთისა მეფეთაგან ვითარცა ტყუწნი და მისდრეკდენ მძლავრებით უდმროეობასა თუწსისა მიმართ და სხუა და სხუასა მსახურებასა შინა თანამდებობისა მათისასა პატივით დადგინებდიან. და შემდგომად შემთხუწულსა დროსა წარმოგზავნიდიან იმათაგანსა მეფედ ქართლისა და მეფედ კახეთისა. და ყოვლად ბოროტი ესე ჩუჭულეა დადებულ იქმნა აბას პირველითგან სპარსთა მეფისა, ვიდრე სპარსეთისა მეფობადმდე შაჰნადირისა, რომელმანცა არა ჰქმნა არა ვისიმე, ვითარცა სხუათა სპარსთა მეფეთა, მძლავრებით მიყუნებად სჯულსა ზედა თვისსა. და ოდეს მივიდე მე მეფობად, შემდგომად მამისა ჩემისა, მიერთგან მაწუწვდიან მე კათოლიკოსიცა ჩუწნი და მლუდელ მთავარნი და კნიაზნი და ყოველნი კეთილშობილნი აქაურნი ცხებად და გკრგკნოსან ყოფად. მაგრამ არა მცირედი მქონდა მოუცლელობა ლეკთა და ბოროტთა მეზობელთაგან მომაოკრებელთა ქუწყანისა ჩუწნისათა. და კუალად ესეცა მოუცლელმყოფდა, რომ მეზობელნი ჩუწნნი ერთი მეორესა ზედა მტერობად აღდგომილნი განამრავლებდენ არა მცირედთა შფოთთა და მე თანამდებ ვიქმნებოდი მათდამი მისულად ლაშქრითა და დატუქსუად ბოროტთა წინააღმდეგომთა და მით დაწყნარებად შფოთისა. და კუალად მეზობელთა ჩემთა მეგობართა, თუ ვინმე ზედა დასხმასა ჰყოფდენ სხუანი მეზობელნი მტერნი, თანა მდებ ვიქმნებოდი შეწევნად მათდა მისულითა ჩემითა, ანუ მკვედრობისა შეწევნად მათდა წარგზავნითა, და ამით

არა მცირედსა მოუცლელობასა შ(ი)ნა ვიყავ. ხოლო ვინათგან მისი იგი დიდებულება, ყოვლად უმოწყალებლობით, არა მიგვიღებს სახელსა მეფობითსა და აღგუთქუამს მოწყალებით დადგინებადთა მეფეთა მოსაყდრეთა ჩემთა ბოძებად ინვესტიტურითა მეფობითა, ამისათვის განხცადებითსა უწყებასა დავსდებთ წინაშე უგანათლებულესობისა თქუწნისა, რათა ბოძებულთა მათ ნიშნთა **მეფენი მიიღებდენ ცხებით და გვრგუნოსნებით.**

კუალად უწყებისა განცხადება თქუწნისა მიმართ უგანათლებულესობისა, რომ კათოლიკოსი ჩუწნი, რომელ არს **ტრხიეპისკოპოს ტეტოკეფალოს ყოვლისა ზემოღსა ივერიისა**, მრავალთა საუკუნეთა წარვლეს, ვიდრე ათადმდე საუკუნოდ, რომ არს ტრხიეპისკოპოსი რაოდენთამე მიტროპოლიტთა, არხიეპისკოპოსთა და ეპისკოპოსთა და თუთ სახლისაცა ჩემისა. არს და ყოფილ არს არხიპასტირ. და რადგან მისისა იმპერატორების დიდებულებისაგან ყოვლად უმოწყალებლობით აღრიცხულ იქმნების რიცხუთა შორის რუსეთისა მღუდელმთავართასა და მოწყალებითვე პატივ ცემულ იქმნების ტიტლოდთა, ყოვლისა რუსეთისა უწმიდესისა სინოდისა ჩლენობისათა, რათა აქუნდეს ადგილი პირველი მეროესა კლასსა შინა რუსეთისა მღუდელ მთავრისა. უკეთუ შესაძლებელ იყუნენ თხოვანი ესე აღსრულებად, ვითხოვ უგანათლებულესობისაგან თქუწნისა მოწყალებით მოდრეკად ჩემ ზედა და თხოვათა ჩემთა ზედა, რათა აღსრულდეს სათხოველნი ესე ჩემნი. მაგრა თხოვათა ამათ წინა დაუდებ ყოვლად გონიერსა განჰსჯასა თქუწნსა. და რომელსაცა განსჯის უგანათლებულესობად თხოვათა ამათ შესაძლებელობასა, ანუ შეუძლებელობასა, მას უგანათლებულესობისაგან თქუწნისა უდიდეს კეთილის მოქმედებად ჩემდა მივითუალავ. ქალაქსა ტფილისს. იუნისს 28. წელსა 1783 ... ერეკლე“.³⁴

როგორც ვხედავთ, 1783 წლის 28 ივნისის გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილი წერილით ერეკლე II-ს საკითხს აყენებდა: I. მეფედ კურთხევის (მირონცხებისა და გვირგვინის დადგმის) უფლების ხელშეკრულებაში ჩაწერას მოითხოვდა; II. ხაზს უსვამდა მცხეთის კათოლიკოსის, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიის მწყემსმთავრის, უფლებებს და ამ გარემოების გათვალისწინებას ითხოვდა.

დოკუმენტური წყაროებითვე ირკვევა, რომ ერეკლე II-ს გრიგოლ პოტიომკინთან ვასილ ტამარა გაუგზავნია, რომელსაც მისთვის, აღნიშნულ

³⁴ დოკუმენტის ფოტო-პირები დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივში (სეა). ფ. 1449, საბ. 2803.

წერილთან ერთად, მეფის სხვა მოთხოვნებიც უნდა გადაეცა.³⁵ იმავე 28 ივნისს შედგენილი კიდევ ერთი წერილით ქართლ-კახეთის მეფე ხელშეკრულების გაფორმებაზე თანხმობას აცხადებდა.³⁶

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ერეკლე II-მ ქართველი ელჩების რწმუნების სიგელზე ხელი 28 ივნისსვე მოაწერა. პირველ ელჩად დაინიშნა მემარცხენე სარდალი და ერევნის „გუბერნატორი“ თავადი იოანე ბაგრატიონი (მუხრანბატონი), ხოლო მეორე ელჩად – მანდატურთუხუცესი (ემიკადასბაში) და ყაზახის მოურავი თავადი გარსევან ჭავჭავაძე, ასისტენტად – თელავის სემინარიის რექტორი გაიოზი,³⁷ საელჩოს მდიენად – ზაზა გაბაშვილი.³⁸ ასევე, გამოყვეს 20-კაციანი ელჩების ამალა.

ცხადია, ერეკლე II ტრაქტატის გაფორმებაზე თანხმობის წერილს, ისე როგორც ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებს გრიგოლ პოტიომკინთან დოკუმენტების შედგენისთანავე გაგზავნიდა. რაც შეეხებოთ ელჩებს, ისინი მოზლოკში 15 ივლისს ჩავიდნენ.³⁹ რადგან, თბილისიდან მოზლოკამდე არსებული გზის გავლას იმ პერიოდში მგზავრები 10 დღეზე ნაკლებ დროს ანდომებდნენ,⁴⁰ ელჩები თბილისიდან 5 ივლისის შემდეგ უნდა გამგზავრებულყვნენ. შესაბამისად, ერეკლეს ივნისის ბოლოს ჯერ პოდპოლკოვნიკი ტამარა გაუგზავნია, ელჩები კი მოგვიანებით გაუსტუმრებია. იმ დროისათვის კი მეფის ადრესატი გრიგოლ პოტიომკინი კავკასიის რეგიონთან ახლოს, ხერსონში იმყოფებოდა.⁴¹ გრიგოლ პოტიომკინთან ტამარას წინსწრე-

³⁵ სეა. ფ. 1449, საბ. 2800, 2801. დოკუმენტებს ქვემოთ ვრცლად განვიხილავთ.

³⁶ სეა. ფ. 1449, საბ. 2802.

³⁷ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 18.

³⁸ ხეც. H-2300, ფ. 30.

³⁹ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

⁴⁰ თბილისიდან მოზლოკამდე იმდროინდელი გზის სიგრძე დაახლ. 260 ვერსი იყო (იხ.: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1962, გვ. 5). მგზავრობას ჩვეულებრივ 8-9 დღე სჭირდებოდა. ერეკლე II-ის მიერ გენერალ გულოვიჩისადმი გაგზავნილი წერილიდან (1795 წ.) ჩანს, რომ აღნიშნული გზის გავლა 10-12 დღეში ჯარის დანაყოფებსაც კი შეეძლოთ და მეფე ჯარის მიშველებას სწორედ ზემოთ დასახელებულ ვადაში ითხოვდა (იხ.: ი. ლორთქიფანიძე. მასალები საქართველოს ისტორიისათვის, გვ. 85). სწრაფი კურიერები კი აღნიშნულ გზას გაცილებით მოკლე დროში გადიოდნენ. მაგალითად, გენერალ ტოტლენბენის მიერ საქართველოდან 1769 წლის 5 სექტემბერს გაგზავნილი წერილი ოფიცერმა რატიევმა მოზლოკზე უფრო შორეულ პუნქტში – ყიზლარში 6 დღეში, 10 სექტემბერს, მიიტანა (იხ.: ვ. მაჭარაძე. მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. ნაწილი III, ნაკვეთი I. თბ. 1988, გვ. 100, 418, 422).

⁴¹ 1783 წლის ივნისში გრიგოლ პოტიომკინის ხერსონში ყოფნა დოკუმენტური მასალით

ბად გაგზავნა იმ ფაქტზე მიანიშნებს, რომ ქართლ-კახეთის მეფეს ხელშეკრულებაში მისი წამოყენებული მოთხოვნების ასახვის იმედი უნდა ჰქონდა. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ რუსი მოხელეები ერეკლეს მუდმივად იმპერატორის სულგრძელობის შესახებ მიუთითებდნენ და ახსენებდნენ, რომ ხელშეკრულების პროექტის შედგენის დროს რუსულმა მხარემ ქართველი მეფის ყველა მოთხოვნა გაითვალისწინა. ამ ფონზე, ალბათ ერეკლე თვლიდა, რომ საკითხის გადასაჭრელად გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი მიმართვა საკმარისი აღმოჩნდებოდა. ამავე გარემოებას უნდა უკავშირდებოდეს მეფის მიმართვის ზედმეტად დიპლომატიური ტონიც.

როგორც ცნობილია, ქართლ-კახეთის სამეფოს წარმომადგენლები 18 ივლისს მოზდოკიდან გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში გაემგზავრნენ. 18 ივლისის საღამოს ქართული დელეგაციის საზეიმოდ მიღების შემდეგ, 19-23 ივლისს ხელშეკრულების დეტალები სხდომებზე განიხილეს.⁴²

რწმუნების სიგელების გაცვლისა და სხვა ფორმალური პროცედურების დაცვის შემდეგ, 21 ივლისის სხდომაზე ქართველმა ელჩებმა წამოაყენეს ერეკლე II-ის ახალი მოთხოვნები. სხდომის ჩანაწერის მიხედვით, ელჩებმა სულ ოთხი პირობა წამოაყენეს, რომელთა შორის იყო მეფედ კურთხევისა და კათოლიკოსის საკითხებიც. მათ აღნიშნეს, რომ ძველი ეპოქიდან მოყოლებული ქართველი მონარქები ყოველთვის მეფეებად ეკურთხებოდნენ (გარდა მუსლიმი მეფეებისა) და ეს ტრადიცია ერეკლეს მამა თეიმურაზმაც გააგრძელა, რომელსაც ნადირ შაჰმა, არათუ აუკრძალა ცერემონიალის ჩატარება, არამედ მასზე დასასწრებად მნიშვნელოვანი მოხელეებიც კი გამოგზავნა. ელჩების სიტყვით, მათთვის ცნობილი არ იყო ტრაქტატის შესაბამე არტიკულით გათვალისწინებული ინვესტიტურა ქართველ მონარქებს მეფედ კურთხევის დროს გადაეცემოდათ თუ ტახტზე ასვლისას. ელჩები, ასევე ხაზს უსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოსი მრავალი მიტროპოლიტისა და არქიეპისკოპოსის მეთაური იყო და მსოფლიო პატრიარქისაგან მიღებული ჰქონდა თვითმწყემსობა (დოკუმენტში „თვითმპყრობელობა“ – «самовластие»). მათი განცხადებით, ტიტულის მიუხედავად, ქვედა რანგის

დასტურდება. მაგალითად, 1783 წლის 16 ივნისს მან პოლკოვნიკ სტეფან ბურნაშევის სახელზე საიდუმლო ორდენი სწორედ ხერსონში შეადგინა. იხ.: Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, бывшего в Грузии с 1783 по 1787 г. Собрал и издал с приложением карт, портретов и факсимиле С. Н. Бурнашев. Под ред. проф. А. А. Цагарели. СПб. 1901, გვ. 4.

⁴² გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

არქიერთა რიგებში, მათ შორის ყაზანის არქიერისა და სხვათა შემდეგ, კათოლიკოსის დანიშვნა კითხვას აჩენდა მისი მდგომარეობის დაკნინებასთან დაკავშირებით. კიდევ ორი წამოჭრილი საკითხი მეფის ტიტულატურას უკავშირდებოდა, კონკრეტულად კი – მიმართვის ფორმას/ეპითეტს და ტიტულს. ელჩები აღნიშნავდნენ, რომ ქართველ მეფეებს სხვა მმართველები ტრადიციულად „უმაღლესობის“ ეპითეტით (დოკუმენტში ეპითეტის ნაცვლად ტერმინი ტიტულია გამოყენებული) მიმართავდნენ. ისინი მოითხოვდნენ, რომ ტრაქტატში გამოყენებული მიმართვის ფორმა „უგანათლებულესობა“, „უმაღლესობით“ ჩანაცვლებულიყო. გარდა ამისა, ელჩებმა წამოაყენეს წინადადება, რომ ხელშეკრულებაში ქართველი მეფეების ტიტულატურა იმ სახით ყოფილიყო შეტანილი, რა ტიტულითაც ისინი იწერებოდნენ, რა გერბისა და რა მიწების მფობელადაც იყვნენ გამოცხადებულნი. მათ მეფის ტიტულის შემდეგი ფორმა წარმოადგინეს: „ირაკლი მეორე, მეფე ქართლისა და მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერენისა და სხვათა“.

იოანე მუხრანბატონი და გარსევან ჭავჭავაძე ბოლოს საგანგებოდ ხაზს უსვამდნენ იმპერატორის იმ პირობას, რაც მეფის ძალაუფლებისა და ქართული სამეფოს მოწყობის უპირობო შენარჩუნებას გულისხმობდა.⁴³

ქართული მხარის მიერ წამოყენებულ მოთხოვნებთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს საქართველოს ეროვნულ არქივში დაცული კიდევ ერთი დოკუმენტი. ერეკლე II-ის მიერ გაცემულ სიგელში აღწერილია იმ სამფლობელოების გერბები, რომლებსაც ზემოთ აღნიშნულ ტიტულში ვხვდებით. დოკუმენტი სწორედ იმ დღეს (1783 წლის 28 ივნისი) შეუდგენიათ, როდესაც მეფემ, ერთი მხრივ, ელჩების რწმუნების სიგელს მოაწერა ხელი, ხოლო მეორე მხრივ, ახალი მოთხოვნები წამოაყენა.⁴⁴ შესაბამისად, ტიტულთან დაკავშირებული პრეტენზია ერეკლეს მეფედ კურთხევისა და კათოლიკოსის საკითხთან ერთად უნდა წამოყენებინა.

ამდენად, ჩვენს მიერ მოხმობილი წყაროებით ირკვევა, რომ ეკატერინე II-ის დამტკიცებული ტრაქტატის პროექტის განხილვის შემდეგ ერეკლე II-მ 1783 წლის მაის-ივნისში ოთხი ახალი მოთხოვნა წამოაყენა: I. ტრაქტატში ქართველი მონარქის მეფედ კურთხევის უფლების ასახვა; II. მცხეთის

⁴³ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 203-204.

⁴⁴ სეა. ფ. 1449, საბ. 2280.

კათოლიკოსის, როგორც ავტოკეფალური ეკლესიის მწყემსმთავრის უფლებების დაცვა; III. ხელშეკრულებაში მეფის ტიტულის იმ სახით დაფიქსირება, რაც ქართულ სამეფო კარზე შეიმუშავეს; IV. ერეკლესათვის „უგანათლებულესობის“ ნაცვლად „უმაღლესობის“ ეპითეტის მინიჭება.

პავლე პოტიომკინს, საიმპერატორო კარის შესაბამისი ნებართვის გარეშე, ქართველი ელჩების მიერ წამოყენებული პირობების ხელშეკრულებაში გათვალისწინების უფლება არ ჰქონდა. შესაბამისად, მან ყველა წინადადებას ფაქტობრივი უარით უპასუხა. მისი პასუხებიდან ქართული მხარისათვის მეტნაკლებად მისაღები კათოლიკოსის შესახებ განმარტება უნდა ყოფილიყო. გენერალი ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ რუსეთის მღვდელმთავართა იერარქიულ რიგში ჩაყენების მიუხედავად, იმპერატორის ნებართვით ქართველი კათოლიკოსი სამეფოში ინარჩუნებდა ტიტულს, ძალაუფლებას, ქონებრივ მდგომარეობას და მმართველობის უფლებამოსილებას. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი, ასევე აღნიშნავდა, რომ ქართველი მეფის ტიტულისა და გერბის შესახებ საიმპერატორო კარს აცნობებდა.

პავლე პოტიომკინი თავის პასუხებში ისეთ საკითხსაც შეეხო, რომელიც იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის მოთხოვნებს შორის არ ფიგურირებდა. მან განაცხადა, რომ საკუთარ მოსაზრებას მონეტის შესახებ წარმოადგენდა. კერძოდ, გენერალი დასაშვებად მიიჩნევდა ქართული მონეტის რუსულ ანალოგთან გათანაბრების შესაძლებლობას. თუმცა, ის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ასეთ მონეტაზე ერთ მხარეს იმპერატორი უნდა ყოფილიყო გამოსახული (ქართველი ხალხის დიდების აღსანიშნავად), ხოლო მეორე მხარეს – ქართული გერბი, ან ნებისმიერი რამ, რასაც მეფე მოისურვებდა.⁴⁵

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე II-ის მიერ ივნისის ბოლოს გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი პოდპოლკოვნიკი ტამარა იმხანად ადრესატამდე არც კი მისულა, რადგან ივლისის შუა რიცხვებში ის კავკასიის ხაზზე იმყოფებოდა.⁴⁶ როგორც ჩანს, პავლე პოტიომკინი საიმპერატორო კარიდან მიღებული მითითებით მოქმედებდა, რაც ტრაქტატის ყოველგვარი დამატებითი პირობების გარეშე გაფორმებას ითვალისწინებდა. მსგავსი მითითების გარეშე, ის ერეკლეს ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებზე გრიგოლ პოტიომკინის მოსაზრებას ხელშეკრულებაზე ხელმოწერამდე დაელოდებოდა.

როგორც ცნობილია, 23 ივლისის სხდომაზე ტრაქტატის ქართული

⁴⁵ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 205-206.

⁴⁶ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

და რუსული ვერსიები მუხლობრივად ერთმანეთს შეადარეს. 24 ივლისს კი მხარეებმა საზეიმოდ ხელი მოაწერეს სამ დოკუმენტს: I. ტრაქტატის ძირითად ნაწილს; II. სეპარატულ არტიკულებს; III. „ფიცის სახეს“.⁴⁷ შესაბამისად, ეკატერინე II-ის მიერ 17 თებერვალს მიღებული ტექსტი პრაქტიკულად უცვლელად დამტკიცდა და მასში ერეკლე II-ის მიერ ახლად წამოყენებული მოთხოვნები არ აისახა.⁴⁸

ტრაქტატის გაფორმებიდან რამდენიმე დღის შემდეგ, 1783 წლის 31 ივლისს,⁴⁹ გულუხვად დასაჩუქრებული ქართველი ელჩები სამშობლოში გამოემგზავრნენ.⁵⁰ პავლე პოტიომკინი 30 ივლისის წერილით ერეკლე II-ს ტრაქტატის გაფორმებას ულოცავდა. ასევე, კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი მეფეს მოახსენებდა, რომ ხელშეკრულების ხელმოწერილი რუსული ვერსია, ქართულ ნაწილთან ერთად (უნდა იგულისხმებოდეს რუსული ვერსიის ხელმოწერილი ქართული თარგმანი) ელჩების ხელით მას გადაეცემოდა, ხოლო ქართული ვერსია პეტერბურგში საიმპერატორო კარზე გაიგზავნა. რატიფიკაციის დროს კი რუსული და ქართული რატიფიკირებული ვერსიები ისევ გაიცვლებოდა. იმავე წერილით, პავლე პოტიომკინი საქებარ სიტყვებს არ იშურებდა ელჩების – იოანე ბაგრატიონისა და გარსევან ჭავჭავაძის, ასევე არქიმანდრიტ გაიოზისა და ელჩობის მდივან ზაზა გაბაშვილის მიმართ.⁵¹

ქართველი ელჩების დასაჩუქრებისა და პავლე პოტიომკინის მისალოცი წერილის მიუხედავად, ერეკლე II, ახლად წამოყენებული პირობების დაუკმაყოფილებლობის გამო, განაწყენებული დარჩებოდა. ქართველი მეფის განწყობა კარგად ჩანს პავლე პოტიომკინის მიერ სექტემბერის მეორე ნახევარში სტეფან ბურნაშვილისათვის გაგზავნილი წერილიდან. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი თბილისში მყოფ ბურნაშევს აცნობებდა, რომ ტრაქტატის გაფორმების

⁴⁷ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 19.

⁴⁸ ვ. მაჭარაძის მოსაზრებით, ხელშეკრულების ხელმოწერის დროს მხარეები თითქოს წინასწარ მეოთხე დოკუმენტზეც, ანუ მეფედ კურთხევის საკითხის ამსახველ დამატებით მუხლზეც, შეთანხმდნენ, რაც ფაქტობრივი შეცდომაა. მსგავსი წინასწარი შეთანხმების ფაქტი 1783 წლის ივლისში შედგენილი დოკუმენტებით არ დასტურდება. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 21 ივლისის სხდომაზე პავლე პოტიომკინმა ქართული მხარის შეთავაზება არ დააკმაყოფილა და ეს ახსნა იმ გარემოებით, რომ მისთვის ქართველი მეფეების კორონაციის დეტალები უცნობი იყო. გენერალი, ასევე მიუთითებდა, რომ მსგავსი გადაწყვეტილების მისაღებად იმპერატორის ნებართვა იყო საჭირო (იხ.: Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 205).

⁴⁹ ხეც. Н-2300, ფ. 31.

⁵⁰ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 12.

⁵¹ ხეც. Н-2300, ფ. 29-30.

შემდეგ ერეკლეს ხელშეკრულების შესახებ მისთვის ერთი სიტყვაც არ მიუწერია, რაც ძალიან უცნაურად ეჩვენებოდა. ის თავის ხელქვეითს სთხოვდა გაერკვია, მეფის ელჩები საქართველოში კმაყოფილები დაბრუნდნენ თუ არა.⁵²

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იმხანად ერეკლე II-ს რუსეთის იმპერიის მიმართ უკმაყოფილების სხვა მიზეზებიც ჰქონდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მეფე დაპირებული ორი ბატალიონის მის განკარგულებაში გადასვლას ჯერ კიდევ მაისიდან ითხოვდა, პავლე პოტიომკინი კი სექტემბერშიც მხოლოდ დაპირებებს გასცემდა;⁵³ ოსმალეთთან გართულებების თავიდან ასაცილებლად ერეკლემ 23 ივლისის წერილით კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს ახალციხის ფაშასთან დაკავშირება სთხოვა. პავლე პოტიომკინმა აღნიშნულ თხოვნას უარით უპასუხა და ფაშასთან წერილის არ მიწერის მიზეზად შეუძლოდ ყოფნა დაასახელა. მეფეს კი ურჩია, რომ ფაშასთვის თავად

⁵² აღნიშნული წერილი ბურნაშევმა თბილისში 2 ოქტომბერს მიიღო. იხ.: Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, გვ. 9-10.

როგორც ჩანს, პავლე პოტიომკინის წერილის შინაარსი ბურნაშევმა ერეკლეს გააცნო, რადგან მისი თბილისში მიღებიდან მალევე, კერძოდ 1783 წლის ნოემბერში, მეფე კავკასიის ხაზის მთავარსარდალს ტრაქტატის გაფორმების გამო თავისი კმაყოფილების შესახებ სწერდა (იხ.: სეა. ფ. 1449, საბ. 2805).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გაწეული საქმიანობისა და ქართველი ელჩების შესაბამისი დახვედრისათვის ერეკლე პავლე პოტიომკინს 1783 წლის 25 აგვისტოს წერილითაც უხდოდა მადლობას. თუმცა, აღნიშნულ წერილზე მითითებულია, რომ კავკასიის ხაზზე ის 1784 წლის 9 სექტემბერს მიიღეს. ვ. გამრეკელის აზრით, საქმე პავლე პოტიომკინის კანცელარიაში დაშვებულ უნებურ შეცდომასთან უნდა გვქონდეს და რეალურად წერილი 1783 წლის 9 სექტემბერს უნდა მიეღოთ (იხ.: Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск. Материал подобран и подгот. к печати В. Гамрекли. Тбилиси, 1980, გვ. 94-98). აღნიშნული წერილი კავკასიის ხაზზე მართლაც 1783 წლის 9 სექტემბერს რომ მიეღოთ, როგორც ამას ვ. გამრეკელი ვარაუდობდა, მაშინ პავლე პოტიომკინი იმავე თვის მეორე ნახევარში საყვედურით აღსავსე წერილს ბურნაშევთან არ გაგზავნიდა. ასეთ შემთხვევაში, ნოემბერში აღარც ერეკლეს მოუწევდა კავკასიის ხაზზე სამაღლობელი წერილის გაგზავნა. შესაბამისად, მიგვაჩნია, რომ წერილი რეალურად არა აგვისტოს თვეში, არამედ მოგვიანებით დაიწერა. ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში მსგავს ფაქტებს სხვა შემთხვევებშიც ვხვდებით. მაგალითად, თავის ერთ-ერთ მოხსენებაში გარსევან ჭავჭავაძე ერეკლეს მიერ რუსეთში დაგვიანებით გაგზავნილი კორესპონდენციით გამოწვეულ უხერხულობაზე საუბრობდა. მეფეს იანვარში გასაგზავნი ინფორმაცია რუსი მოხელეებისათვის აგვისტოში გაუწვდია, წერილი კი იანვრით დაუთარილებია. იმავე მოხსენებიდან ჩანს, რომ საქართველოდან „ამოფეხვილი“ თუ დაგვიანებული წერილების გაგზავნის სხვა შემთხვევებიც ყოფილა. იხ.: ს. კაკაბაძე. გარსევან ჭავჭავაძის მოხსენება ერეკლე მეფისადმი 1795 წ. 16. სექტ. საისტორიო მოაზრ. წიგნი I. ტფილისი, 1925, გვ. 233-234.

⁵³ ხეც. H-2300, ფ. 33-34.

შეეხსენებინა რუსეთისა და ოსმალეთის მშვიდობიანი ურთიერთობების შესახებ;⁵⁴ ამავე დროს, რუსეთის მთავრობა ერეკლეს მოწინააღმდეგე ალექსანდრე ბაქარის ძის რუსეთში გაწვევას არ ჩქარობდა, რომელიც კვლავინდებურად დარუბანდში იმყოფებოდა.

მოცემულ მსჯელობას ეწინააღმდეგება სტეფან ბურნაშევისა და პავლე პოტიომკინის მიერ საიმპერატორო კარზე გაგზავნილი მოხსენებები, რომელთა მიხედვით ტრაქტატის დადება 1783 წლის 20 აგვისტოს თბილისში საზეიმოდ აღუნიშნავთ.⁵⁵ ეს ფაქტი თავისთავად საინტერესოა და მასზე მოკლედ შევჩერდებით.

რუსი მოხელეების მოხსენების მიხედვით, 20 აგვისტოს მსგავსი სახალხო ღონისძიება თბილისში 1783 წლის 3 ნოემბერსა და 1784 წლის იანვარშიც გაიმართა. ერთ შემთხვევაში ზეიმის მიზეზი რუსული ბატალიონების საქართველოში შემოსვლა ყოფილა, მეორე შემთხვევაში კი – ტრაქტატის რატიფიკაცია.⁵⁶ თუმცა, საყურადღებოდ გვეჩვენება ის გარემოება, რომ რუსი მოხელეების მიერ დეტალურად აღწერილი ცერემონიალების შესახებ არავითარ ცნობებს არ ვხვდებით თანადროულ ქართულ წყაროებში.⁵⁷ პავლე პოტიომკინის მიერ ერეკლე II-ისათვის 1783 წლის 10 ივნისს გაგზავნილი წერილიდან ისიც ნათლად იკვეთება, რომ ტრაქტატთან დაკავშირებული ცერემონიალების ჩატარებას რუსული მხარე მოითხოვდა. წერილიდან ვიგებთ, რომ ერეკლეს „სასიხარულო გარდასაკვდელი პარაკლისის“ გამართვა ქართვე-

⁵⁴ ხეც. H-2300, ფ. 31-32.

⁵⁵ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 231-232, 236.

⁵⁶ იხ.: Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 12, 15-21; П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гл. 129-131.

⁵⁷ საგულისხმოა, რომ სამეფოს მაღალი რანგის მოხელე, მდივანბეგი იასე ბარათაშვილი, რომელიც თავის თავგადასავალში სამეფო კარზე მიმდინარე მისთვის ცნობილ ყველა პოლიტიკურ მოვლენას, მეფის ოჯახის წევრების ქორწილებსა თუ სხვა აქტივობებს ეხება, 1783-1784 წლების ამბების თხრობისას საზეიმო ცერემონიალების შესახებ არაფერს გადმოგვცემს (იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით ა. იოსელიანმა. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის (მსკი). ნაკვეთი 28. თბ. 1950, გვ. 97-100). საზეიმო ცერემონიალებს არც ომან ხერხეულიძე ეხება. მსგავსი ინფორმაცია თანადროულ საგვარეულო ქრონიკებსა თუ სხვა სახის წყაროებშიც არაა დაფიქსირებული (იხ.: ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ. 1989; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III. გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ. თბ. 1967 და სხვა).

ლი ელჩების თბილისიდან გამგზავრებაზე დაუგეგმავს. რუსმა გენერალმა კი საზეიმო ცერემონიალის ჩატარება ტრაქტატზე ხელმოწერის შემდეგ მოითხოვა.⁵⁸ 24 დეკემბრის წერილით კი პავლე პოტიომკინი რატიფიკაციასთან დაკავშირებით ერეკლეს ერთმნიშვნელოვნად მოუწოდებდა: „... ვითხოვ თქვენის უმაღლესობისაგან განაწესოთ დღესასწაულობით ამგვარის სახელოვანის საქმისათვის ცერემონია იმ რიგითა, როგორც ჩემგან დაწერილი არის...“.⁵⁹ ცხადია, ერეკლე II იმპერიის მოთხოვნებს ვერ უგულველყოფდა. თუმცა, ამ საკითხზე ქართული წყაროების დუმილი ღონისძიებების ლიმიტირებული შემადგენლობით ჩატარებაზე უნდა მიანიშნებდეს. როგორც ჩანს, ერეკლეს „სახარულ გარდასაცდელი პარაკლისის“ ტრაქტატის გაფორმებაზე ჩატარებითაც იმპერიის მოთხოვნის ფორმალურად და უხმაუროდ შესრულება სურდა.

თავად რუსი მოხელეების მოხსენებებიდანაც კარგად ჩანს, რომ მსგავს ღონისძიებებში სამეფო ოჯახის წევრები, რამდენიმე მაღალი რანგის მოხელე და სასულიერო პირი იღებდა მონაწილეობას. ხოლო, მოსახლეობის ჩართულობა ზოგადი ფრაზებითაა გადმოცემული. ამ მხრივ სიმპტომატურად გვეჩვენება 3 ნოემბრის ვითარების აღწერა. რუსული წყაროს მიხედვით, თბილისის მოსახლეობა რუსული ბატალიონების შემოსვლას დიდი სიხარულით შეხვედრია, მაგრამ, უპრეცედენტო სიცივის გამო, ეს ღირსშესანიშნავი მოვლენა ხალხს საკუთარ სახლებში აღუნიშნავს.⁶⁰ ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში კარგად ჩანს რუსი მოხელეების მიზანი – მათ ქართველი ხალხის იმპერიისადმი ერთგულება ხაზგასმით უნდა წარმოეჩინათ. რუსეთის საიმპერატორო კარს მსგავსი ფონის შექმნა უპირველესად საერთაშორისო პოზიციონირებისათვის სჭირდებოდა. საგულისძოა, რომ ევროპის ქვეყნებში ტრაქტატის შესახებ ინფორმაციის სასურველი ფორმით გავრცელებას იმპერიის მესვეურები იმთავითვე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ.⁶¹

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, აღნიშნული ცერემონიალის მიხედვით ერეკლე II-ის განწყობის შეფასება მიზანშეუწონლად გვეჩვენება.

⁵⁸ ზეც. H-2300, ფ. 23.

⁵⁹ ზეც. H-2300, ფ. 35.

⁶⁰ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 13.

⁶¹ ამ საკითხზე რუსეთის მთავრობის წევრებმა ცარსკოე სელოში ტრაქტატის გაფორმებიდან მალევე, 1783 წლის აგვისტოში, იმსჯელეს. ევროპის ქვეყნებში ინფორმაციის გავრცელებასა და ამ ქვეყნების შესაძლო პროტესტზე რუსეთის წარმომადგენლების სათანადო რეაგირებასთან დაკავშირებით მათ შესაბამისი გადაწყვეტილებებიც მიიღეს. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

დავუბრუნდეთ ერეკლე II-ის მიერ წამოყენებულ მოთხოვნებს. გრიგოლ პოტიომკინის მიერ ეკატერინე II-ისათვის 1783 წლის 5 აგვისტოს გაგზავნილი წერილიდან ცხადი ხდება, რომ რუსული მხარე მათ შესრულებას არც კი განიხილავდა. გენერალ-ანშეფი კარასბაზარის ბანაკიდან (ყირიმი) იმპერატორს ტრაქტატის გაფორმებას სიხარულით ამცნობდა და ხელმოწერილ ხელშეკრულებასაც უგზავნიდა. გრიგოლ პოტიომკინი წერილში ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ შესადგენი რჩებოდა მხოლოდ ერთი არტიკული „კათოლიკოსის, ანუ საქართველოს უმთავრესი არქიეპისკოპოსის“ შესახებ, რომელსაც იმპერატორს დასამტკიცებლად თავადვე წარუდგენდა.⁶² დასახელებული დამატებითი არტიკულის შედგენა კი ტრაქტატის პროექტივზე იყო განსაზღვრული.

როგორც საარქივო მასალიდან ირკვევა, წარუმატებლობის მიუხედავად ერეკლე II ხელშეკრულებაში საკუთარი პირობების ასახვას ტრაქტატის გაფორმების შემდეგაც ცდილობდა. ამ მიზნით, მან 1783 წლის აგვისტოს ბოლოს პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე სულხან თუშანიშვილი გაგზავნა. ქართველმა თავადმა ეკატერინე II-სა და გრიგოლ პოტიომკინს მეფის მიმართვები წარუდგინა.

ეკატერინე II-ისათვის გაგზავნილი მიმართვა 1783 წლის 25 აგვისტოთი თარიღდება. მასში აღნიშნულია: „თანამდებად გონებისა ჩემისა დამიდვიეს განმკაცრება ესე ვითარმედ, უკეთუ არა, უმეტესისა დამჭირნობისათვის, თქვენისა დიდებულებისა წყენად არაოდეს კადნიერ ვიქმნე. და მრავალგზისცა მქონებია დამჭირნეობა, მაგრა მწუხარებასა მას შინა დამიტევებიეს თავი ჩემი, რათა არა მოხსენებთა მისითა მცირე რაიმე წყენა მოვსცე დიდებულებასა თქვენსა.

მაგრამ ახლა რადგან ზეგარდმო მოწყალებად შთამოვიდა ჩვენდა მფარველობა დიდებულებისაგან თქვენისა, ეს კადნიერ მყოფს.

ამისთვის უდიდესისა საჭიროისა ჩემისა თანამდებ ქმნილმან სიმდაბლით მოხსენებად, ესე დიდ საჭირონი ჩემნი მეორედ განუცხადე უგანათლებულესსა კნიაზს პოტემკინს, ლენერალ ანშეფსა, რათამცა ყოვლად უმოწყალესსა მაგას კელმწიფესა ჩემსა მოგახსენოსთ ჰაზრნი იგი, რომელიცა წარმოიღო პოლ-პოლკონიკმა (sic) თამაროვმა. და ვჰყოფ ვედრებასა ამას ზედა მხურვალითა თხოვითა, რათამცა უდიდესმან მოწყალებამან თქვენმან ალგვისრულოს თხო-

⁶² Документы к истории заключения Георгиевского трактата. Вопросы истории. № 7. 1983, с. 117.

ვილი ჩვენი, რომელიცა წინაპართა ნათესავთა ჩემთა აქენდათ ვიდრე ჩემადმდე.

და უკეთუ ჩვენცა არა მივიღოთ აღსრულება თხოვილთა ამათ, ყოვლითურთსა დამცირებასა მიცემულ ვიქნებით.

რომლისათვისცა უეჭველად ვსასოებთ გარდამატებულისა ჩვენდა მომართ მოწყალებისაგან, რომ თხოვილთა ამათ ჩვენთა შორის ნაკლულევანად დატევება ჩვენი არა ინებოთ.

ჰაზრსა ამას ზედა ვაახელით უდიდებულესობასა თქვენსა კნიაზი სულხან თუმანოვი. აგვისტოს კე (25). წელთა 1783 ... ერეკლე⁶³

გრიგოლ პოტიომკინისათვის გაგზავნილ მიმართვაში კი აღნიშნულია: „... უწინარეს ამისსა ჟამსა, თამაროვის წამოსვლისასა, უგანათლებულესობისადმი თქვენისა კვალადცა მოგახსენეთ რაოდენნიმე აზრნი ჩვენნი, ესე იგი თხოვა, ნათესავთა ჩვენთა ქონებულისა ცხებისა და გერგუნოსნობისა. ვამეორებთ თხოვასა ამას დიდითა გულსმოდგინებითა და რომელიცა ქვემოთ აღიწერების მიზეზთა ამათ სრულიადითა სიმართლითა და ჭ(ეშმარი)ტებითა, რომ როგორც ახლა ყ(ოვლა)დ უგანათლებულესის მათის იმპერატორების დიდებულებისაგან ჩვენის ავის მეზობლებისა მტრების გული ესევეთარის დიდის მოწყალებით მოწყლული არის, ისე ამ ჩვენგან თხოვილის არა აღსრულებით, ჩვენის ავის მეზობლებისა და მტრებისაგან ყვედრებულნი შევიქმნებით. და თხოვილთა ამათ ჩვენთა აღსრულებასა ვსასოებთ ყოვლად მოწყალისა ჰელმწიფისა ჩვენისა ტრაზტატისაგანვე, რომელსა შინა აღთქმული გვაქვს ქონებულთა დიდებათა ჩვენთა მოუმღლელობა. და წინაპართა ჩემთა ვიდრე ჩემადმდე ყოველთა დიდებათა უმწვერვალეს დიდებად აქენდათ ცხებულობა, რომლისათვისცა უპატიოსნებისა გონებისა თქვენისაგან უეჭველად ვსასოებთ, რომ, ვითარ შევნის თქვენ მიერ ჩემდა მიმართ მოწყალებასა, ეგრეთცა შემწე გვექმნათ და სრულჰყოთ ვედრებული ჩვენი. და გვაქვს უეჭველობა ამისი, რომ თუცა ესე ნებითა ჩვენითა სრულქმნილიყო, წყენად არა მიითვალვიდა დიდებულებისა მისისაგან. მაგრა, ვინათგან მფარველობასა ქვეშე დიდებულებისა მათისასა ვიმყოფებით, ამასცა და სხვასა დიდებასა ჩვენსა ყოველსავე ვინებებთ ნებითა ყ(ოვლა)დ მოწყალისა ჰელმწიფისა ჩვენისათა სრულ ყოფად. და ამას ვედრებულსა ზედა მივართვით არზი ყ(ოვლა)დ მოწყალესა ჰელმწიფესა და უმაღლესს კარზე წარგვზავნეთ ჩვენი სარწმუნო ობერ სეკლატარი (sic) კნიაზი სულხან თუმანოვი. და უგანათლებულესობასა თქვენ-

⁶³ სეა. ფ. 1449, საბ. 2800 (ფოტო-პირი).

სა შევედრებ ამას, რომ თუ ეს ჩუენი სათხოველი არ აღსრულებულიყოს, უმაღლესს კარზე ადრე და მშვიდობით გაისტუმროთ ესე. და როგორც ეს საქმე ღირდეს და ან როგორც ჩვენი მწყალობელი ბრძანდებით, ესე თქვენის შუამდგომლობით სრულჰყოთ ეს ჩვენი ვედრებული ... ერეკლე“.⁶⁴

როგორც ვხედავთ, კავკასიის ხაზიდან ქართველი ელჩების სამშობლოში დაბრუნებისთანავე ერეკლე II-მ საკუთარი პირობების დაკმაყოფილება ხელმეორედ მოითხოვა. მეფე ამჯერად გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი წერილით არ შემოიფარგლა და ეკატერინე II-საც მიმართა. აღნიშნული მიმართვებიდან კარგად ჩანს, რომ ერეკლე მეფედ კურთხევის უფლების მინიჭებას, 28 ივნისის წერილისაგან განსხვავებით, უკვე კატეგორიულად მოითხოვდა. ამავე დროს, მეფე სხვა წამოყენებულ პირობებსაც არ ივიწყებდა და გრიგოლ პოტიომკინს თავის „რაოდენნიმე აზრნი“-ს შესახებ შეახსენებდა.

იმის გასარკვევად, თუ რატომ ანიჭებდა ერეკლე II თავის ახლად წამოყენებულ მოთხოვნებს, განსაკუთრებით კი მეფედ კურთხევას, ასეთ პრინციპულ მნიშვნელობას, თითოეულ მათგანს დეტალურად განვიხილავთ.

თავდაპირველად სწორედ მეფედ კურთხევის საკითხზე შევჩერდებით. უნდა აღინიშნოს, რომ 1783 ივნისამდე ერეკლე II-ს რუსეთის იმპერიასთან ურთიერთობის არც ერთ ეტაპზე მსგავსი მოთხოვნა არ წამოუყენებია. საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე არა თუ ტრაქტატის დადებამდე, არამედ, მაშინაც კი არ კურთხეულა, როდესაც რუსეთის იმპერატორისაგან ასეთი უფლება ოფიციალურად მიიღო. შესაბამისად, დასახელებული გარემოებები გვაფიქრებინებს, რომ მისთვის ამ აქტს დიდი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონოდა. მეფე ერთ-ერთ მიმართვაში კურთხევის საკითხის ტრაქტატში შეტანის აუცილებლობას იმ გარემოებით ხსნიდა, რომ მისი დამტკიცების გარეშე „ავის მეზობლებისა და მტრებისაგან ყვედრებულნი“ შევიქმნებითო. თუმცა, ამ შემთხვევაშიც ჩნდება კითხვა – მეზობელ მტრულ ქვეყნებთან ურთიერთობისას მეფისათვის თუ ამ საკითხს რაიმე მნიშვნელობა ჰქონდა, მაშინ რატომ არ ეკურთხა ან 1783 წლამდე, ან შემდგომ წლებში? ზემოთქმულიდან გამომდინარე მიგვაჩნია, რომ ერეკლეს მოთხოვნა სულ სხვა მოტივთან იყო დაკავშირებული.

⁶⁴ წერილი უთარიღია, თუმცა ცალსახად 25 აგვისტოს ახლო ხანებით უნდა დათარიღდეს. სეა. ფ. 1449, საბ. 2801 (ფოტო-პირი).

ჩვენი მოსაზრებით, ერეკლე II-ის მხრიდან აღნიშნული საკითხის გააქტიურება დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო რეგიონში მიმდინარე მოვლენებთან, კერძოდ ყირიმის სახანოში განვითარებულ პროცესებთან. როგორც ცნობილია, ეკატერინე II-ის 1783 წლის 8 აპრილს გამოცემული მანიფესტით სახანო რუსეთის იმპერიას შეუერთდა. თუ 1783 წლის პირველ თვეებში ყირიმის ხანთან მოლაპარაკებები საიდუმლოდ მიმდინარეობდა, იმავე წლის მაის-ივნისში სახანოს ლიკვიდაციისა და რუსეთის იმპერიასთან მიერთების შესახებ ცნობები საყოველთაოდ გავრცელდა. სწორედ 1783 წლის ივნისის ბოლოს დასრულდა რუსეთის იმპერიის ერთგულებაზე ადგილობრივი მოსახლეობის ფიცის დადების პროცესი.⁶⁵

ეჭვგარეშეა, რომ ყირიმში განვითარებული მოვლენები ერეკლეს II-ს ძალიან დააფიქრებდა. საქმე ის იყო, რომ XVIII საუკუნის II ნახევარის განმავლობაში ეს იყო პირველი შემთხვევა, როდესაც რუსეთის იმპერიამ რეგიონში პოლიტიკური სუბიექტი გააუქმა და ადგილზე უშუალოდ რუსული მმართველობა დაამყარა. მართალია, XVIII საუკუნის 70-იან წლებში რუსეთის მთავრობა ყაბარდოსა და ოსთა სამოსახლოებსაც იმპერიის ნაწილად აცხადებდა, მაგრამ ეს სრულიად განსხვავდებოდა ყირიმის საკითხისაგან. როგორც ცნობილია, ყაბარდოსა და ოსების განსახლების არეალში სახელმწიფოებრივი სუბიექტი არ არსებობდა. თანაც, ყაბარდოელებისა და ოსების რუსეთთან შეერთება იმ დროისათვის წმინდა ფორმალურ ხასიათს ატარებდა, რადგან იმპერიის გავლენის გაძლიერების მიუხედავად, ადგილზე არც რუსული ადმინისტრაცია შექმნილა, არც მათი მმართველობა დამყარებულა.

ქართლ-კახეთის მეფისათვის არც ის ფაქტი დარჩებოდა შეუმჩნეველი, რომ რუსეთის იმპერიამ ყირიმის სახანო სწორედ მაშინ გააუქმა, როდესაც ხანის ტახტს იმპერიის მოკავშირედ მიჩნეული შაჰინ გირეი იკავებდა.

როგორც ცნობილია, ტრაქტატის მეექვსე არტიკულში დაკონკრეტებული იყო, რომ ერეკლესა და მის შთამომავლებს იმპერატორი დაიცავდა „უცუალებელად სამეფოსა ზედა ქართლისა და კახეთისათა“.⁶⁶ როგორც ჩანს, რეგიონში განვითარებული მოვლენების ფონზე, ერეკლე II-მ ტრაქტატის პროექტით გათვალისწინებული პირობები არასაკმარისად მიიჩნია და სამეფოს შესანარჩუნებლად დამატებითი გარანტია მოითხოვა. ხელშეკრულების დონეზე მეფედ კურთხევის უფლების მიღება სწორედ ასეთ გარანტიას

⁶⁵ იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гл. 69-71.

⁶⁶ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

წარმოადგენდა, რადგან მირონცხება და გვირგვინოსნობა იმ დროსაც კი მონარქების ლეგიტიმაციის უმთავრეს წყაროდ მიიჩნეოდა.

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ერეკლე II მეფედ კურთხევის უფლების მიღებას თავადვე უკავშირებდა სამეფოს მოუშლელობის ფაქტორს, როდესაც ზემოთ მოხმობილ მიმართებებში აცხადებდა: „... ხოლო ვინათგან მისი იგი დიდებულება, ყოვლად უმოწყალესობით, არა მიგვიღებს სახელსა მეფობითსა...“; „... თხოვილთა ამათ ჩვენთა აღსრულებასა ვსასობით ყოვლად მოწყალისა კვლმწიფისა ჩვენისა ტრახტატისაგანვე, რომელსა შინა აღთქმული გვაქვს ქონებულთა დიდებათა ჩვენთა მოუშლელობა...“.

ერთი სიტყვით, მეფედ კურთხევის საკითხის ტრაქტატში ასახვას ერეკლე II რუსეთის იმპერიისაგან საკუთარი სამეფოს დაცვის მექანიზმად მიიჩნევდა. შესაბამისად, მისთვის პრინციპულ საკითხს წარმოადგენდა ამ უფლების ხელშეკრულებაში შეტანა და არა მირონცხების ფორმალური აქტის განხორციელება, როგორც ეს ინტერპრეტირებულია XIX საუკუნის ისტორიკოსების ნაშრომებში.⁶⁷

ამჯერად განვიხილავთ კათოლიკოსის საკითხს. როგორც ცნობილია, ტრაქტატის (ისე როგორც, 17 თებერვალს იმპერატორის მიერ დამტკიცებული პროექტის) მერვე არტიკულში აღნიშნული იყო, რომ „კათოლიკოსსა ანუ უმთავრესსა არხიეპისკოპოსსა“ რუსეთის მღვდელმთავართა შორის მერვე ადგილი („ხარისხი“) ექნებოდა, ტობოლსკის ეპისკოპოსის შემდეგ. მასვე იმპერატორი უბოძებდა „ტიტლოსა უწმინდესისა სინოდის ჩლენობისასა“. იმავე არტიკულში მითითებული იყო, რომ ქართული ეკლესიის მართვისა და სინოდთან ურთიერთობის საკითხებისათვის „სხუა არტიკული“ უნდა დაწერილიყო.⁶⁸

მცხეთის კათოლიკოსის რუსეთის უწმინდესი სინოდის წევრად გამოცხადება (თანაც მისთვის რუსეთის მღვდელმთავართა შორის, ტობოლსკის ეპისკოპოსის შემდეგ, მერვე „ხარისხის“ მინიჭება) ცალსახად ეწინააღმდეგებოდა ქართული ავტოკეფალური ეკლესიის ინტერესებს. ამავე დროს, კათოლიკოსის „უმთავრეს არხიეპისკოპოსად“ მოხსენიებაც ლახავდა მის უფლებებს.

ერეკლე II-ის 28 ივნისის მიმართვიდან ნათლად ჩანს, რომ ეს ინიცი-

⁶⁷ მაგალითად, პ. ბუტკოვის ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ვინაიდან ერეკლე ტახტზე ასვლის დროს არ კურთხეულა, მისივე თხოვნით იმპერატორმა წმინდა რიტუალის განხორციელების ნება დართო. იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гл. 129.

⁶⁸ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

ატივა ქართულ მხარეს არ უკავშირდებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ქართლ-კახეთის მეფე ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებას იმ დროსაც კი კატეგორიულად ითხოვდა, როდესაც რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ სხვადასხვა მძიმე ვალდებულების აღებაზეც კი მზადყოფნას გამოთქვამდა (იგულისხმება 1771 წლის 30 დეკემბრის მიმართვა).⁶⁹ ხოლო, 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვაში ეკლესია და კათოლიკოსი ნახსენებაც არ იყო.⁷⁰ შესაბამისად, ეკლესიის საკითხის ხელშეკრულებაში შეტანა მთლიანად რუსული მხარის ინიციატივით უნდა მომხდარიყო.⁷¹

აღნიშნული საკითხის შესახებ მკაფიო განმარტებებს ვხვდებით „უზენაესად მითითებულ საფუძვლებში“. დასახელებულ დოკუმენტში აღექსანდრე ბეზბოროდკოს პირველი შენიშვნა სწორედ ქართული ეკლესიის რუსეთის სინოდზე დაქვემდებარებას ეხებოდა. როგორც ბეზბოროდკო აღნიშნავდა: „... ეს ხალხი (ქართველები – ა. თ.) მეტად რომ მიეჯავჯვოს რუსეთს, ძალზედ სასარგებლოა მათი იერარქების ჩვენ სინოდთან შეკავშირება... არქიებისკოპოსი იგივე კათოლიკოსი კი რუსეთის ეკლესიაში ხარისხით მოწინავეებს შორის დავაყენო“.

იმავე დოკუმენტში ეკატერინე II-ის ინსტრუქციის მეოთხე პუნქტი ქართველი მონარქების ევროპულ ქვეყნებთან ურთიერთობის საკითხს ეხება. რუსეთის იმპერატორი საგანგებოდ აღნიშნავდა, რომ ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ისათვის საღვთო რომის იმპერატორთან და სხვა ევროპელ მონარქებთან კავშირი უნდა აეკრძალათ. მისი მითითებით მეფეებისათვის უნდა გამოეცხადებინათ, რომ თითქოს ევროპულ ქვეყნებს რუსეთის აზიური სამეზობლოს საქმეებში ჩაურევლობის პირობა ჰქონდათ დადებული. ეკატერინე, ასევე დასძენდა, რომ საქართველოდან საღვთო რომის იმპერატორთან წერილები აღარ უნდა გაგზავნილიყო. იმპერატორის დასახელებული ინიციატივის გაგრძელებას წარმოადგენდა აღექსანდრე ბეზბოროდკოს მეოთხე შენიშვნა: „როდესაც იერარქიულად ისინი სინოდს დაუკავშირდებიან, იმავე მაგალითით საქართველო რომის სამღვდელთაგანაც რუსეთიდან მიიღებს და ამით დასრულ-

⁶⁹ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 59.

⁷⁰ ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 454-455.

⁷¹ ი. ცინცაძეს ვითარება ისე აქვს წარმოდგენილი, თითქოს ეს ინიციატივა თავიდანვე ქართულ მხარესთან ყოფილიყო შეთანხმებული. თუმცა, ავტორი აღნიშნულ მოსაზრებას პრაქტიკულად არგუმენტების გარეშე გვთავაზობს. იხ.: ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 123-126.

დება რომის იმპერატორთან (საღვთო რომის იმპერატორი – ა. თ.) კავშირი, რომლის მიზეზიც მისიონერები არიან“.⁷²

როგორც ვხედავთ, რუსეთის საიმპერატორო კარს ქართული ეკლესიის სინოდზე დაქვემდებარება ორი მიზეზის გამო სურდა. თუ პირველი მათგანი ზოგადი იყო და მიზნად ქართველ ხალხზე გავლენის მოპოვებას ისახავდა, მეორე მიზეზი მწვავე პოლიტიკურ საკითხს უკავშირდებოდა. პეტერბურგის კარს ამ გზით ევროპის ქვეყნებთან ერეკლე II-ის ურთიერთობების აღმოფხვრა სურდა. კათოლიკოსის სინონიმად არქიეპისკოპოსის დამკვიდრების მცდელობასაც თავისი კონკრეტული მიზანი ჰქონდა. ამით რუსეთის იმპერიის მესვეურები ქართული ეკლესიის რუსეთის სინოდზე დაქვემდებარების ფორმალურ საფუძველს ქმნიდნენ.

როგორც ჩანს, რუსული მხარე, პოლიტიკური მიზნიდან გამომდინარე, ამ საკითხს კატეგორიულად აყენებდა. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ ეკატერინე II-მ სწორედ ტრაქტატის პროექტის დამტკიცებამდე ცოტა ხნით ადრე შეიტყო ევროპის ქვეყნებთან ერეკლე II-ის მორიგი კავშირის მცდელობის შესახებ. საქმე ის იყო, რომ ქართლ-კახეთის მეფემ ვენის საიმპერატორო კარზე თავისი წარმომადგენელი მავრო ვერონელი საიდუმლო მისიით ზუსტად იმ დროს გაგზავნა (1782 წლის შემოდგომით), როდესაც მფარველობაში შესვლის საკითხზე რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები აქტიურად მიმდინარეობდა. აღნიშნული ქმედების გამო ერეკლეს გრიგოლ პოტიომკინთან გაგზავნილი წერილით ერთგვარი თავის მართლებაც მოუწია.⁷³ ასეთ პირობებში, კათოლიკოსის სინოდში გაწევრიანების საკითხი რუსული მხარისათვის კიდევ უფრო დიდ მნიშვნელობას შეიძენდა და მოთხოვნაც გამკაცრდებოდა. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ პროტესტის მიუხედავად, ერეკლე ხელშეკრულებიდან კათოლიკოსთან დაკავშირებული არტიკულის ამოღებას არ ითხოვდა, რაც სწორედ რუსული მხარის კატეგორიულობით უნდა აიხსნას. როგორც ჩანს, რუსმა მოხელეებმა ქართლ-კახეთის მეფე დაარწმუნეს, რომ აღნიშნული საკითხი გადასინჯვას არ დაექვემდებარებოდა. შესაბამისად, ერეკლე თავის მიმართვაში შეძლებისდაგვარად შეეცადა კათოლიკოსის, როგორც „**წვტოკეჴალოს ყოვლისა ზემოდსა ივერიისა**“, უფლებების

⁷² Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. т. II, вып. II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией А. Цагарели, გვ. 30-31.

⁷³ იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 11-12, 23-24.

დაცვას. საინტერესოა, რომ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ტერმინ „ავტოკეფალიის“ ქართულ სინამდვილეში გამოყენების იშვიათ ფაქტთან. ეს გარემოება თავისთავად მეტყველებს იმ საფუძვლიან მსჯელობასა თუ მოკვლევაზე, რაც კათოლიკოსის უფლებების დასაცავად სამეფო კარზე უნდა წარმართულიყო.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ქართული მხარის შემდეგი ორი მოთხოვნა ერეკლე II-ის ტიტულატურას უკავშირდებოდა. იმპერიის ეპოქის ისტორიოგრაფია ამ შემთხვევაში მხოლოდ მეფის მიმართვის ფორმაზე/ეპითეტზე ამახვილებდა ყურადღებას, რითაც ხაზს უსვამდა მოთხოვნის ფორმალურობას.⁷⁴ თუმცა, ფეოდალურ ეპოქაში, როდესაც ეტიკეტს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, მეფის მიმართვის ფორმასაც არ ჰქონდა უმნიშვნელო დატვირთვა.

რაც შეეხება ერეკლე II-ის ტიტულთან დაკავშირებულ მოთხოვნას, მას ეპითეტთან შედარებით გაცილებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რასაც შედარებით ვრცლად განვიხილავთ. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 21 ივლისის სხდომაზე ქართველმა ელჩებმა რუსულ-ქართულ ხელშეკრულებაში ერეკლე II-ის კონკრეტული ტიტულის – „მეფე ქართლისა და მეფე კახეთისა, მემკვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბაგოსი, მთავარი ყაზახისა, მთავარი ბორჩალოსა, მთავარი შამშადილისა, მთავარი კაკისა, მთავარი შაქისა და მთავარი შირვანისა, მფლობელი და მბრძანებელი განჯისა და ერევნისა და სხვათა“ – შეტანა მოითხოვეს. ტიტულში ჩამოთვლილი მიწებიდან ერეკლე II-ის სამეფო მოიცავდა ქართლს, კახეთს, ყაზახს, ბორჩალოსა და შამშადილუს. ამასთან, მას განჯისა და ერევნის სახანოებიც ემორჩილებოდნენ. რაც შეეხება სამცხე-საათაბაგოს, კაკს (რომლის ფარგლებში, ელისუს სასულთნოსთან ერთად, ჭარ-ბელაქანიც იგულისხმებოდა), შაქსა და შირვანს, ამ სამფლობელოებს მეფე არ ფლობდა და მათზე მხოლოდ პრეტენზიის გამოხცადება შეეძლო. მიუხედავად ამისა, ერეკლე კაკის, შაქისა და შირვანის ისეთივე რეალურ მფლობელად აცხადებდა თავს, როგორც ეს იყო ყაზახ-ბორჩალო-შამშადილუს შემთხვევაში. წარმოდგენილი ტიტულის მიხედვით, მფლობელობის განსხვავებული ფორმა სამცხე-საათაბაგოსთან მიმართებით გვხვდება – „მემკვიდრე მთავრად“ თავის გამოცხადებით მეფე ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ სამცხე-საათაბაგოზე მხოლოდ მემკვიდრეობითი უფლებები ჰქონდა. ერთი სიტყვით, ტრაქტატში წარმოდგენილი ტიტულის შეტანით ერეკლეს სურდა რუსეთის იმპერიას ის ელიარებინა როგორც ქართლ-კახეთის სამეფოში შემა-

⁷⁴ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гл. 129; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гл. 9-10.

ვალი მიწების, ისე კაკის (ანუ ელისუს სასულთნოსა და ჭარ-ბელაქანის), შაქის სახანოს, შირვანის (იმავე შამახის) სახანოს, ერევნის სახანოსა და განჯის სახანოს უცილობელ მთავრად და მფლობელად, ხოლო სამცხე-საათ-აბაგოს – პერსპექტიულ მთავრად.

უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიურ ტიტულს პირველად ერეკლე II-ის მიერ შედგენილ იოანე მუხრანბატონისა და გარსევან ჭავჭავაძის რწმუნების სიგელში ვხვდებით. შესაბამისად, სამეფო კარზე ის ტრაქტატის პროექტის განხილვის დროს სპეციალურად შეუდგენიათ.

ტიტულის წარმოდგენილი ფორმა ერთგვარ წინააღმდეგობაში მოდის 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვასთან. მართალია, მიმართვაში მეფის კონკრეტულ ტიტულს არ ვხვდებით, მაგრამ მასში ჩამოთვლილია ის მიწები, რომლებზეც ერეკლე II პრეტენზიას აცხადებდა. ასეთ სამფლობელოებად კი მეფე უპირველესად ახალციხისა და ყარსის საფაშოებს ასახელებდა და აღნიშნავდა, რომ ოსმალეთთან ომის შემთხვევაში „... ახალციხე, ყარსი და იმისი ალაგები ჩვენ არ დაგვეკარგოსო“. სპარსეთის მხარეს ომის დაწყების პირობებში ერეკლე იმ მიწების დაუფლების პირობას აყენებდა, რომლებიც ლეკებს ჰქონდათ დაკავებული,⁷⁵ რაშიც ცხადია ჭარ-ბელაქანსა და ელისუს სასულთნოს გულისხმობდა.

ამრიგად, 1782 წლის 21 დეკემბრის მიმართვისაგან განსხვავებით, უშუალოდ ტრაქტატის დადების წინ ერეკლე II-ს ოსმალეთის სახელმწიფოში შემავალ მიწებზე პოზიცია შეუცვლია. ის ყარსის საფაშოზე პრეტენზიას საერთოდ აღარ აცხადებდა, სამცხე-საათაბაგოს (ახალციხის საფაშოს) დაუფლების საკითხს კი სამომავლო პერსპექტივად განიხილავდა. სამაგიეროდ, მეფემ ძირითადი აქცენტი მეზობელ სახანოებზე გადაიტანა და ამჯერად რუსეთის იმპერიისაგან, ლეკებისაგან მიტაცებულ მიწებთან ერთად, განჯის, ერევნის, შაქისა და შირვანის სახანოების მფლობელად აღიარებას ითხოვდა.

ერეკლე II-ის პოზიციის ცვლილება, ცალსახად, რეგიონში მიმდინარე დინამიურ პოლიტიკურ პროცესს უკავშირდებოდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებების დროს დღის წესრიგში რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყება იდგა. რუსეთის იმპერატორის გეგმით მომავალ ომში ქართულ სამეფოებს მნიშვნელოვანი ფუნქცია უნდა შეესრულები-

⁷⁵ ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, გვ. 195-197; ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, გვ. 454-455.

ნათ. ეკატერინე II-ის აღნიშნული გემის შესახებ ინფორმაცია ერეკლესაც ჰქონდა.⁷⁶ ასეთ ვითარებაში, მეფე პრიორიტეტს ოსმალეთის მიტაცებულ მიწებს ანიჭებდა. ზემოთ ისიც აღინიშნა, რომ 1783 წლის გაზაფხულზე რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყების ალბათობა ძალიან შემცირდა. ყირიმის მართივად დაუფლების პარალელურად, რუსეთის იმპერია უკვე ირანის მიმართულებით გააქტიურდა. რუსეთის ჯარი 1783 წელს სამხრეთში სალაშქროდაც ემზადებოდა, რა დროსაც გილანამდე კასპიის ზღვის სანაპიროსა და ქართლ-კახეთის სამხრეთით მდებარე სახანოების დაკავებას გეგმავდნენ.⁷⁷ ამ ფონზე ერეკლეს მიდგომებიც ადეკვატურად შეიცვალა და ამჯერად პრიორიტეტი ახლომდებარე სახანოებს მიანიჭა.

გეორგიევსკის ტრაქტატის მეორე არტიკულის მიხედვით, რუსეთის იმპერატორს ერეკლესათვის მფარველობა იმ სამფლობელოების ჩათვლით უნდა გაეწია, რომლებსაც ის სამომავლოდ შეიერთებდა. მეოთხე სეპარატულ არტიკულით კი რუსეთის იმპერატორი მეფეს აღუთქვამდა, რომ ომის დროს იარაღით, ხოლო დაზავებისას მოლაპარაკებების გზით ქართლ-კახეთის მტრისაგან მიტაცებული მიწების დაბრუნებას ეცდებოდა.⁷⁸ ვინაიდან, ტრაქტატი, კონკრეტულის გარეშე, ზოგად დაპირებას შეიცავდა, მასში ქართველი მეფის ტიტულის შეტანა თავისთავად განსაზღვრავდა იმ მიწებს, რაც ქართული მხარისათვის მნიშვნელოვანი იყო.

თუმცა, ქართულ მხარეს ტიტულის საკითხი მხოლოდ სამომავლო დახმარების მიღების იმედით არ უნდა წამოეყენებინა. ჩვენი აზრით, ეს მოთხოვნა ძირითადად იმ წინააღმდეგობასთან იყო დაკავშირებული, რაც ტრაქტატის დადებამდე რამდენიმე წლით ადრე დაიწყო.

როგორც ცნობილია, ერეკლე II-მ 1776-1778 წლებში ჯერ ახალციხის ფაშასთან, შემდეგ ოსმალეთის სახელმწიფოსთან გააფორმა სამშვიდობო შეთანხმება.⁷⁹ იმავე პერიოდში სხვადასხვა გატარებული ღონისძიებების შედეგად თანდათან შეწყდა დაღესტნელ მთიელთა შემოსევებიც.⁸⁰ პარალელურ-

⁷⁶ იხ.: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები: რუსეთის იმპერიის გააქტიურება საქართველოში და ერეკლე II-ის პოზიცია, გვ. 9.

⁷⁷ მოგვიანებით ლაშქრობა მომდევნო წლისათვის გადაიდო, ხოლო შემდგომ საერთოდ გაუქმდა. იხ.: П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гв. 142-156; ი. ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, გვ. 158-166.

⁷⁸ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოაბრევი ვ. მაჭარაძისა, გვ. 68, 71.

⁷⁹ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 91-92.

⁸⁰ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებები „ლეკიანობის“

რად, ირანში განვითარებული მოვლენები ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის ხელსაყრელ ვითარებას ქმნიდა. კერძოდ, ქერიმ-ხანის მმართველობის ბოლო წლებში ირანი მნიშვნელოვნად დასუსტდა, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1779 წლის გაზაფხულიდან, იქ ხანგრძლივი არეულობა დაიწყო. შესაბამისად, მდინარე არაქსის სამხრეთით მდებარე ხოის, ურმიის, თავრიზის, ყარაბაღის, არდებილისა და სხვა სახანოები პრაქტიკულად სრულად დამოუკიდებლები გახდნენ. ასეთ პირობებში, ერეკლემ აქტიური რეგიონალური პოლიტიკის გატარება დაიწყო.

იმ დროისათვის სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში ერეკლე II ყველაზე ძლიერ მმართველად ითვლებოდა, რომელსაც განჯისა და ერევნის ხანები ხარკს უხდიდნენ. ხოლო, რეგიონის საკმაოდ ძლიერი ყარაბაღის მმართველი იბრეიმ ხანი მეფის გავლენის ქვეშ იყო და ერთგულ მოკავშირედ მიიჩნეოდა. ერეკლესა და იბრეიმ ხანს რეგიონის კიდევ ერთი გამორჩეული მმართველი, ყუბა-დარუბანდის ხანი უპირისპირდებოდა. იმ პერიოდში ყუბა-დარუბანდის მმართველ ფათალი ხანს შემახისა (შირვანის) და ბაქოს სახანოები ექვემდებარებოდა, შაქის, განჯისა და ყარაბაღის სახანოებზე კი პრეტენზიას გამოთქვამდა.

1778 წელს ქართლ-კახეთისა და ყარაბაღის გაერთიანებულმა ძალებმა ფათალი ხანის ჯარები სასტიკად დაამარცხეს, რის შემდეგაც განჯის სახანო გააუქმეს, ხანი დააპატიმრეს და შუშის ციხეში გაგზავნეს. სახანოს ერეკლესა და იბრეიმ ხანის წარმომადგენლები მართავდნენ.⁸¹ ყუბა-დარუბანდის მმართველმა ყარაბაღის წინააღმდეგ 1780 წლის დასაწყისშიც ილაშქრა, თუმცა ერეკლე მოკავშირეს 5000-იანი ჯარით დაეხმარა და მომხდური დამარცხდა. ყარაბაღის ხანის წინააღმდეგ ლაშქრობისას ფათალი ხანმა იმავე წლის აგვისტოშიც წარუმატებლობა განიცადა.⁸² 1779-1780 წლებში ერეკლემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგაც მოაწყო ლაშქრობები.⁸³

ერევნის სახანოში პირველი ლაშქრობის შემდეგ ერეკლეს წარმატებას რუსული დიპლომატია აღუდგა წინ. საიმპერატორო კარზე მიიჩნევდნენ, რომ

აღსაკვეთად და მისი შედეგები (1735-1783 წწ.). ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVIII. თბ. 2022, გვ. 221-245.

⁸¹ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 681.

⁸² ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. VI. თბ. 1973, გვ. 450-451.

⁸³ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682.

ოსმალეთთან კავშირში მყოფი ქართლ-კახეთის მეფის გაძლიერებით სამხრეთ კავკასიაში მათი გავლენა მნიშვნელოვნად შესუსტდებოდა, ამიტომ ქართველ მეფეს სხვადასხვა მეთოდით დაუპირისპირდნენ. სწორედ იმ პერიოდში რუსეთის მთავრობის წევრებმა ენშიაწინის კათოლიკოსის, სიმეონის, წარგზავნილ არქივებისკობოს იოსებ არღუთიანთან მოლაპარაკებები დაიწყეს. მას 1780 წლის იანვარში რამდენიმეჯერ შეხვდა ცნობილი მხედართმთავარი ალექსანდრე სუვოროვი. რუსეთის მთავრობის წევრები სომეხ არქივებისკობოს აიძულებდნენ, რომ ეკატერინე II-ის დახმარებით სომხური სახელმწიფო აუცილებლად აღდგებოდა. ამისათვის კი კათოლიკოსისა და სომეხთა წარმომადგენლების მიმართვა იყო საჭირო. ამ დაპირებით გახარებულმა იოსებ არღუთიანმა 1780 წლის 18 თებერვალს პეტერბურგში ახალაგებულ სომხურ ეკლესიაში, ხალხმრავალ შეკრებაზე, ეკატერინე II-ს სომეხთა მფარველობისათვის საჯაროდ გულითადი მადლობა გადაუხადა.⁸⁴ მალე, ასტრახანიდან ალექსანდრე სუვოროვი ყარაბაღის მელიქებსაც დაუკავშირდა.⁸⁵ რუსეთის იმპერიის დაპირებებით დაიმედებული სომეხი მოსახლეობის დიდი ნაწილი უკვე ერეკლეს საწინააღმდეგო პოზიციას იკავებდა.⁸⁶

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული თვალსაზრისის მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგ 1780 წლის სამხედრო კამპანია სწორედ რუსეთის იმპერიის ქმედებების გამო დაგეგმა.⁸⁷ ამასთანავე, რუსეთის მთავრობის კონტრზომადაა შეფასებული ერევანში ლაშქრობის დროს ერეკლეს მოწინააღმდეგე ალექსანდრე ბაქარის ძის გააქტიურებაც, რომლის უკან რუსი მოხელეები იდგნენ.⁸⁸ ქართველი მეფე რუსეთის იმპერიის წინააღმდეგობებს ჩრდილოეთ კავკასიაშიც აწყდებოდა. 1778 და 1782 წლებში მათ ორჯერ ჩაშალეს ერეკლეს მიერ დაგეგმილი ყაბარდოელთა საქართველოში გადმოსახლების პროცესი.⁸⁹ რუსეთის იმპერიის ეს აქტივობები

⁸⁴ А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия. Ереван, 1947, გვ. 20-25. 30

⁸⁵ А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия, გვ. 29-31.

⁸⁶ იხ.: ლ. ტუხაშვილი. ქართლ-კახეთის ურთიერთობა კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხებთან მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარში. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები. II. თბ. 1972, გვ. 107.

⁸⁷ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682-683.

⁸⁸ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. წიგნი II, გვ. 226; მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 683.

⁸⁹ იხ.: თ. ბოცვაძე. საქართველო-ყაბარდოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თბ. 1963, გვ. 111-

იმ ფართო გეგმების ნაწილად უნდა განვიხილოთ, რაც იმ პერიოდში რეგიონის მიმართ ჰქონდათ. თუმცა, 1781 წლიდან იმპერიის საგარეო პოლიტიკა მთლიანად ყირიმის სახანოსაკენ გადაერთო. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობამ სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთ ნაწილში საკუთარი მიზნების რეალიზება დროებით შეაჩერა.

წინააღმდეგობის მიუხედავად, 1780 წლის სამხედრო კამპანიის ფარგლებში ერეკლე II-მ მნიშვნელოვანი შედეგების მიღწევა მაინც შეძლო. მართალია, მას ერევნის სახანო არ გაუქმებია, მაგრამ ხანის გვერდით თავისი „გუბერნატორი“ – იოანე მუხრანბატონი დააყენა.⁹⁰ ქართლ-კახეთის მეფემ ერევანზე პრაქტიკულად შეუზღუდავი ძალაუფლება მოიპოვა, რაც ეპოქის თანადროული წყაროებით ერთმნიშვნელოვნად დასტურდება. სტეფან ბურნაშევის გადმოცემით, „... ერევნელი ჰუსეინ-ხანი ... დამარცხებული მეფე ერეკლეს მიერ, ჩავარდა არა მხოლოდ მისადმი დამოკიდებულებაში, არამედ სრულ და სამუდამო ქვეშევრდომობაში, რის თაობაზეც მან საზეიმოდ იკისრა წერილობითი ვალდებულება და თავის სიკვდილამდე სანიშნოდ ერთგული იყო მეფისა“.⁹¹ ომან ხერხეულიძის გადმოცემით კი აღნიშნული ლაშქრობის შედეგად ერეკლეს გავლენა მთლიანად რეგიონზე გავრცელებულა. მისი სიტყვებით, „ე(რეკლე)ნი აღრიბეჟანის ხანები დაემორჩილნენ მეფესა ირაკლის და მორთვეს ელჩნი და ფეშქაშნი ძვირფასნი, თავრიზის ხანისაგან, ხოის ხანისა, ურუმის (ურმიის – ა. თ.) ხანისა, შაყაყის (შაღაღის – ა. თ.) ხანისა, მარაღის ხანისა, ბაიაზეთის ფაშისა და ყარსის ფაშისაგან“. ომან ხერხეულიძისავე ცნობით, ერეკლეს მორჩილებაში შესულა ერევნის სახანოში მდგომი შამდინ-ალა ქურთი, რომელსაც მრავალრიცხოვანი ქურთული დაჯგუფება ექვემდებარებოდა. ასევე, მეფის მფლობელობაში გადასულა შორაგელის მხარეც. ერეკლე იმდენად გაძლიერებულა, რომ „ელოდნენ ერანელნი უთუოდ გახელმწიფდება და ერანის ნაწილებსაც დაიჭერსო“.⁹² XVIII საუკუნის 70-იანი წლების მიწურულს ერეკლეს განსაკუთრებულ წარმატებებს ხაზს უსვამდა იესე ბარათაშვილიც: „განცვიფრდა ყოელი სული და აღიღებდენ ღმერთსა

117; ა. თაბუაშვილი. ერეკლე II-ის გატარებული ღონისძიებები „ლეკიანობის“ აღსაკვეთად და მისი შედეგები (1735-1783 წწ.), გვ. 246-248.

⁹⁰ მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70–80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 682.

⁹¹ პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ. რუსულიდან თარგმნა, გამოკვლევა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო დ. მერკვილაძემ. თბ. 2020, გვ. 43.

⁹² ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 69-70.

[მეფისა] ამის ესრეთს ბედნიერობას: – ხონთქარი ესრეთ, ყენი ესრეთ, რუსეთის იმპერატორი ესრეთ, შვილნი მორჩილნი ესრეთ, ყმა დამონებული ესრეთ, მეზობელნი მორჩილნი ესრეთ და სხვა მრავალი ბედნიერობა აურაცხელი“.⁹³

როგორც დოკუმენტური წყაროებით ირკვევა, 1781-1783 წლებში ერეკლე II-მ სამხრეთის მიმართულებით სხვა წარმატებებსაც მიაღწია. კერძოდ, ქართლ-კახეთის მეფემ 1781 წელს ნახჭევანის სახანოზე მოიპოვა გავლენა. ერეკლეს დახმარების თხოვნით ადგილობრივმა მფლობელმა აბაზ-ყული-ხანმა მიმართა, რომელსაც ხოისა და ურმიის ხანები ემტერებოდნენ. მეფემ ნახჭევანში ერეკლის ჯარი გაუზავნა და ხანის ძალაუფლება დაიცვა, რომელმაც მას მორჩილება გამოუცხადა.⁹⁴ მართალია, 1781-1783 წლებში ერეკლეს წინააღმდეგ ფათალი ხანი კოალიციური ლაშქრობის გეგმებს აწყობდა და მან ქართლის სამეფოს პრეტენდენტი ალექსანდრე ბაქარის ძეც მიიღო, მაგრამ მის მცდელობებს რეალური შედეგი არ მოჰყოლია.⁹⁵

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში ერეკლეს გავლენა მდინარე არაქსის სამხრეთით მდებარე სახანოებზეც გაიზარდა. მეფეს არაქსის სამხეთით, „ადრიბეჯანის ქვეყნებში“ იმდენად დიდი გავლენა ჰქონდა, რომ 1782-1783 წლებში ხოის მფლობელმა ახმად ხანმა⁹⁶ მას თხოვნით მიმართა, რათა ეკონომიკური თავალსაზრისით რეგიონში გამორჩეულ ქალაქ თავრიზის⁹⁷ ადგებაში დახმარებოდა. დახმარების სანაცვლოდ ახმად ხანი ერეკლეს ერთჯერადად საკმაოდ სოლიდურ თანხის, 17 000 თუმანის, გადახდას სთავაზობდა, ხოლო თავრიზის დაუფლების შემდგომ ხარკის სახით ყოველწლიურად 8000 თუმნის გადახდის პირობას დებდა. მეფემ ხოის ხანის წინადადებაზე თანხმობა განაცხადა.⁹⁸

ისიც აღსანიშნავია, რომ იმ პერიოდში ყუბა-დარუბანდის მმართველი

⁹³ იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86.

⁹⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 111-113.

⁹⁵ ვრცლად იხილეთ: ა. თაბუაშვილი. 1782 წლის რუსულ-ქართული მოლაპარაკებები, გვ. 15-22.

⁹⁶ 1780-იან წლებში არაქსის სამხრეთით, „ადრიბეჯანის ქვეყნებში“ ყველაზე გავლენიანი ხოის ხანი იყო, რომელმაც 1783 წლის პირველ ნახევარში, თავრიზის ხანთან ერთად, ურმიის სახანო დალაშქრა. იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 97.

⁹⁷ თავის მხრივ, თავრიზის ხანს მარანდა და მარალა ემორჩილებოდა. იხ.: პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 67-69.

⁹⁸ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, გვ. 124-126.

ფათალი ხანი ერეკლესა და იბრემ ხანთან მტრობის მთავარ მიზეზად ორი ხანის დაპატიმრებას ასახელებდა. ის ერეკლესაგან ხანების განთავისუფლებასა და სახანოების აღდგენას მოითხოვდა.⁹⁹ როგორც ცნობილია, იბრემ ხანს შუშის ციხეში, განჯის ხანთან ერთად, 1782 წლიდან ყარადაღის ხანიც ჰყავდა დაპატიმრებული.¹⁰⁰ აღნიშნული ცნობით ირკვევა, რომ ერეკლეს გავლენა არაქსის სამხრეთით მდებარე ყარადაღის სახანოზეც ვრცელდებოდა.

უშუალოდ ტრაქტატის დადების წინ რეგიონში ქართლ-კახეთის მეფის მყარ პოზიციებზე ნაზგასმით მიუთითებდა რუსეთში მყოფი სომხური ეკლესიის მაღალი იერარქი იოსებ არღუთიანი. 1782 წლის დეკემბერში პავლე პოტიომკინის შეკითხვის პასუხად, ის აღნიშნავდა, რომ ერეკლე II იმ დროისათვის ირანის ყველა ხანსა და მფლობელზე ძლიერი იყო, მისი ძალაუფლება ქართლ-კახეთის სამეფოს გარდა განჯაზე, ერევანზე და ნახჭევანზეც ვრცელდებოდა. ხოლო, თავრიზის ხანიდან დაწყებული, ჩრდილოეთ ირანის ყველა ხანი მას ყოველწლიურად მდიდარ ძღვენს უგზავნიდა პატივისცემისა და მოწიწების ნიშნად.¹⁰¹ მთლიანად „აღრიბეჟანის ქვეყნებზე“ ერეკლეს დიდ გავლენაზე ყურადღებას რუსი მოხელე, პოლკოვნიკი სტეფან ბურნაშევიც, ამახვილებდა, რომლის გადმოცემით, „... თავრიზის, ურმიის, ხოის, ნახჭევანის და სხვა მცირე მფლობელებს უმეტესწილად ყოველთვის თანხმობა ჰქონდათ მეფესთან. მისი პირადი გამირობებისადმი პატივისცემის გამო ხშირად უგზავნიდნენ გამორჩეულ საჩუქრებს“.¹⁰² საგულისხმოა, რომ რუსი მოხელის შეფასება ასახავდა 1786 წლის ვითარებას, ანუ იმ პერიოდს, როდესაც ერეკლეს გავლენა რეგიონში უკვე შერყეული იყო.

ერთი სიტყვით, 1782-1783 წლებში რეგიონში ერეკლე II-ის ძალაუფლება საგრძნობლად განმტკიცდა, ხოლო მისი სამომავლო გეგმები კიდევ უფრო ამბიციური იყო.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ყირიმის უმტკივნეულოდ შეერთების შემდეგ, კონკრეტულად 1783 წლის გაზაფხულიდან, რუსეთის იმპერიის გეგმებში რეგიონის სახანოებმა კვლავ მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა. ეკატერინე II-ის 8 აპრილს გამოცემული ბრძანებულებით კი ირანის ყოფილი პროვინციების დაუფლების საქმეში ქართლ-კახეთის სამეფოს განსაკუთრებული როლი

⁹⁹ ხეც. H-2300, ფ. 4-5.

¹⁰⁰ პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 66, 137-138.

¹⁰¹ А. Иоаннисян. Россия и Армянское освободительное движение в 80-х годах XVIII столетия, гв. 209, 212.

¹⁰² პოლკ. სტეფან ბურნაშევის სამი ნაშრომი კავკასიის შესახებ, გვ. 43.

ენიჭებოდა.

პავლე პოტიომკინის კორესპონდენციებით ირკვევა, რუსულმა მხარემ აღნიშნული გეგმის რეალიზება 1783 წლის გაზაფხულიდანვე დაიწყო და ყარაბაღის სახანოს იმპერიაზე დაქვემდებარებას ერეკლე II-ის დახმარებით ცდილობდა.¹⁰³ ქართლ-კახეთის მეფე კი ქმედითი ნაბიჯების გადადგმისაგან თავს იკავებდა.

იმავე პერიოდიდან კავკასიის ხაზის მთავარსარდალმა სხვა ხანებთან დაკავშირებაც სცადა. ამ მიზნით, მან საქართველოში მყოფ რუსეთის წარმომადგენელ იაკობ რაინეგსს „ადრიბეჟანის ხანებისათვის“ გადასაცემი კორესპონდენცია გაუგზავნა. ერეკლე II-მ კი ეს პროცესი შეაჩერა და იაკობ რაინეგსს წერილები ხანებთან არ გააგზავნინა.¹⁰⁴ რა თქმა უნდა, ქართლ-კახეთის მეფის ეს ნაბიჯი განპირობებული იყო რეგიონის მიმართ მისი და რუსეთის იმპერიის ინტერესების შეუთავსებლობით.

როგორც ჩანს, ერეკლე იმასაც კარგად ხვდებოდა, რომ ძლევამოსილ იმპერიას დიდხანს კონკურენციას ვერ გაუწევდა. ტრაქტატის გაფორმების წინ შემუშავებული ტიტულის ფორმა სწორედ ამის დამადასტურებელ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს. აღნიშნული ტიტულით ის მხოლოდ ქართლ-კახეთის სამეფოს მეზობელ და ახლომდებარე მიწებზე – განჯის, ერევნის, შაქისა და შირვანის სახენობებზე, ასევე კაკზე – აცხადებდა პრეტენზიას. ეს კი თავისთავად იმას ნიშნავდა, რომ ერეკლე როგორც ყარაბაღის, ნახიჭევანისა და ყუბა-დარუბანდის სახანოებს, ისე არაქსის სამხრეთით მდებარე „ადრიბეჟანის ქვეყნებს“, რუსეთის გავლენის სფეროდ მიიჩნევდა.

ამრიგად, წარდგენილი ტიტულის დამტკიცებით ერეკლე II-ს რეგიონის მიწების რუსეთის იმპერიასთან განაწილება სურდა. ხოლო, საკუთარი პირობების დაკმაყოფილებამდე ის პრაქტიკულად უარს აცხადებდა რეგიონის მასშტაბით იმპერიის სასარგებლო პოლიტიკის გატარებაზე.

საყურადღებოა ის ფაქტიც, რომ ერეკლე II ტრაქტატის გაფორმების შემდგომ თვეებშიც იმავე პოლიტიკას აგრძელებდა. თავის მხრივ, რუსული მხარეც აქტიურად ცდილობდა ერეკლეს ფაქტორის გამოყენებას – ტრაქტატის გაფორმებისთანავე კავკასიის ხაზის მთავარსარდალმა მეფეს გრივოლ პოტიომკინის წერილების სპარსულად გადათარგმნისა და „ადრიბეჟანის ხა-

¹⁰³ ხეც. H-2300, ფ. 6-7, 13-14.

¹⁰⁴ ხეც. H-2300, ფ. 20.

ნებთან“ გაგზავნის საქმეში დახმარება სთხოვა.¹⁰⁵ მართალია, ერეკლემ აღნიშნული თხოვნა ფორმალურად შეასრულა, მაგრამ რუსეთის მთავრობის გეგმების რეალიზებისათვის ქმედით ნაბიჯებს კვლავ არ დგამდა. ქართლ-კახეთის მეფის პასიურობა პავლე პოტიომკინისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა. რუსი გენერალი 1783 წლის 8 ნოემბერს სტეფან ბურნაშევისათვის გაგზავნილ წერილში ერეკლეს მიმართ დაუფარავ საყვედურს გამოთქვამდა და აცხადებდა: „გულახდილად გეტყვით, რომ ასეთ შემთხვევაში მე ვისურვებდი მეფისაგან მეტ ყურადღებას... აღრიბეუანელი მთავრების საქმეზე, რაზედაც ის ღუმს, უფრო მოითხოვდა მეტ ახსნა-განმარტებას“.¹⁰⁶

სახანოების მიმართებით რუსეთის იმპერიის გააქტიურების ფონზე, ერეკლე II-მ ტერიტორიებთან დაკავშირებით ახალი წინადადებაც წამოაყენა. კერძოდ, 19 სექტემბრის კორესპონდენციით ის პავლე პოტიომკინს ჭარბელაქანის დასაპყრობად დამხმარე ჯარის (ტრაქტატით გათვალისწინებული 2 ბატალიონის გარდა, დამატებით 5000 ჯარისკაცის), ან შესაბამისი ფინანსური რესურსის (10 000 თუმანის) გამოყოფას სთხოვდა. მეფის სიტყვებით, იმხანად მისი სამეფოს უშიშროებას სხვა მტერი არ არღვევდა, „გარდა ყოველად ბოროტთა ჭარელთასა, მყოფთა მამულსა შინა ჩუწნსა“. დახმარების მოთხოვნის საფუძველად კი ტრაქტატის სეპარატულ მესამე არტიკულს ასახელებდა.¹⁰⁷

როგორც ვხედავთ, ერეკლე II-ის მიერ 1783 წლის მაის-ივნისში წამოყენებულ მოთხოვნებს ქართული მხარისათვის ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა 1783 წლის ზაფხულის განმავლობაში ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მაღალი აქტივობა.

საბოლოოდ, ერეკლე II-ის ძალისხმევამ შედეგი გამოიღო და მის მიერ წამოყენებული პირობების უმეტესობა დაკმაყოფილდა. ეკატერინე II-მ გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციიდან (1783 წლის 21 სექტემბერი) მალევე, კერძოდ 1783 წლის 30 სექტემბერს, დამატებითი არტიკული დაამტკიცა. აღნიშნული არტიკულის ძალით ქართველ მონარქს ხელშეკრულების დონეზე მეფედ კურთხევის – მირონცხებისა და გვირგვინოსნობის – უფლება მიე-

¹⁰⁵ წერილები ადრესატებთან ოფიცრებს – აპრაქსინსა და ჩოლოყავს უნდა წაეღოთ. იხ.: ხეც. H-2300, ფ. 28.

¹⁰⁶ Новые материалы для жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, გვ. 12; დ. მერკვილაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი და ერეკლე მეორე, გვ. 79.

¹⁰⁷ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. XLIX-LIII.

ცა.¹⁰⁸ იმავე დღის ეკატერინე II-ის გრიგოლ პოტიომკინისათვის განკუთვნილი ბრძანებით ერეკლეს „უმაღლესობის“ ეპითეტიც ენიჭებოდა.¹⁰⁹ შესაბამისად, მეფედ კურთხევის შესახებ შედგენილ სპეციალურ დამატებით არტიკულში ერეკლე უკვე „უმაღლესობის“ პატივით იხსენებოდა.¹¹⁰

ეკატერინე II-ის 30 სექტემბრის ბრძანება ქართულ ეკლესიასაც ეხებოდა, რომელიც მკაფიოდ ფორმულირებული არ იყო. იმპერატორი განიხილავდა რა ქართული მხარის მიმართვას, თავდაპირველად აღნიშნავდა, რომ კეთილგანწყობის ნიშნად მეფის ბერ ვაჟს რუსეთში იწვევდა, რათა ის მოსკოვში ეპისკოპოსად ეკურთხებინათ. შემდეგ ეკატერინე აცხადებდა, რომ „კათოლიკოსს, ანუ უმთავრეს არქიეპისკოპოსს“ უგზავნიდა ჯვარს მის ჩვეულებრივ ბარტყულაზე (თავსაბურავზე) გამოსაყენებლად.

რადგან მცხეთის კათოლიკოსის რუსეთის უწმინდეს სინოდში შეყვანის საკითხი საეკლესიო კანონებთან თანხვედრაში ისედაც არ მოდიოდა, როგორც ჩანს, ეკატერინემ უფრო ზუსტი განმარტება საჭიროდ არ მიიჩნია. აღნიშნული წინადადების კონტექსტი კი შემდეგნაირად შეიძლება განიმარტოს: იმპერატორი ჯვრის გაგზავნით კათოლიკოსის რუსეთის სინოდის წევრობას ადასტურებდა. ხოლო, იმ გარემოებაზე ხაზგასმით, რომ აღნიშნული ჯვარი მისი ჩვეულებრივი ბარტყულასათვის იყო განკუთვნილი, კათოლიკოსის მანამდე არსებული უფლებების ხელშეუხებლობაზე მიანიშნებდა.

გამოთქმული მოსაზრების რელევანტურობა პ. კარბელაშვილისეულ „ქრონიკონში“ დაცული ინფორმაციითაც დასტურდება. აღნიშნულ ქრონოლოგიურ ცნობებში ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმებისა და საეგზარქოსოს დაარსების შესახებ აღნიშნულია: „ჩყი (1810) წელსა კათალიკოზი ანტონი, მეფის ირაკლის ძე, წაიყვანეს რუსეთს... ნოენბრის თ, ქ-კს უჟთ. ჩყი წელსა ქსნის ერისთვის შვილსა ვარლამს, არხიეპისკოპოს, სრულიად საქართველოს ეკლესი(ი)ს გამგეობა მიეცა იმპერატორისაგან, ენკენის თვის იბ. ამისვე მეორესა წელსა, მიტროპოლიტობა მოუვიდა. მესამესა წელსა თეთრი ბარტყულა, კავალერის ვარსკვლავი, ჯვარი შუბლზე, ექსარხოსობა სრულიად საქართველოსი და იმერეთისა ქ-კს უჟც“.¹¹¹ როგორც ვხედავთ, იმპერატორმა

¹⁰⁸ Полное собрание законов Российской империи. т. XXI. СПб. 1830, гл. 1025.

¹⁰⁹ Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, гл. 1025-1026.

¹¹⁰ Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, гл. 1025.

ტრაქტატის ხელმოწერილ და რატიფიცირებულ ვერსიებში ეპითეტი „უგანათლებულებობა“ დარჩა.

¹¹¹ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის

რუსეთის სინოდზე სრულად დაქვემდებარების აღსანიშნავად საქართველოს ეგზარქოსს რეგალიები გამოუგზავნა, რომელთა შორის უპირველესი სწორედ ბარტყულა ყოფილა.

ამდენად, კათოლიკოსის ბარტყულას უცვლელობასთან დაკავშირებით ეკატერინე II-ის განმარტება ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის ერთგვარ პირობას წარმოადგენდა. ყოველ შემთხვევაში, იმპერატორის განმარტება საქართველოში სწორედ ასე უნდა გაეგოთ, რადგან გეორგიევსკის ტრაქტატის გაფორმების შემდეგ ანტონ I, ერთი მხრივ, დამოუკიდებელი ეკლესიის კათოლიკოს-პატრიარქად იწოდებოდა, მეორე მხრივ, კი რუსეთის სინოდის წევრადაც სახელდებოდა – „... ყოვლისა ზემოისა საქართველოს კათალიკოს-პატრიარხმან და ჩლენმან უწმინდესისა სინოდისა ყოვლისა რუსეთისამან პატრონმან ანტონ...“.¹¹²

რაც შეეხება ტრაქტატის მერვე არტიკულის იმ ნაწილს, რომელიც ქართლ-კახეთის საეკლესიო მართვისა და რუსეთის სინოდთან ურთიერთობის თაობაზე ცალკე შეთანხმების გაფორმებას ითვალისწინებდა, იმპერატორის ბრძანება ამ საკითხს არ ეხებოდა. როგორც ზემოთ აღინიშნა, გრიგოლ პოტიომკინი შესაბამისი არტიკულის დაწერასა და იმპერატორისათვის წარდგენას ტრაქტატზე ხელმოწერისთანავე გეგმავდა. მიუხედავად ამისა, რატიფიკაციის დროს ეს საკითხი დღის წესრიგში აღარ დამდგარა. დამატებითი არტიკული არც შემდგომ პერიოდში დაწერილა.

ჩვენი აზრით, ამ საკითხზე რუსეთის მთავრობის პოზიციის ცვლილება ქართული მხარის ძალისხმევის შედეგს უნდა წარმოადგენდეს. შესაბამისად, ქართული ეკლესიის მართვა-გამგეობა უცვლელი დარჩა, ანტონ I-ის რუსეთის სინოდის წევრობა მხოლოდ ფორმალურ ხასიათს ატარებდა. ანტონ II-ის საკათალიკოსო ტახტზე ასვლის შემდეგ კი (1788 წ.) ქართული ეკლესია ტრაქტატის პირობებს უკვე ფორმალურადაც აღარ ასრულებდა. ანტონ II-ის ტიტულში სინოდის წევრობა აღარ ფიგურირებდა და იწოდებოდა როგორც „ყოვლისა საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარხი“, ან „უნეტარესი და უწმინ-

გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექცია. ტ. VII. შეადგინეს და დასაბუჟდად მოამზადეს: თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქაჯაიამ, ლ. ქუთათელაძემ და ც. ჭანკიევმა. ელ. მეტრეველის რედაქციით. თბ. 1973, გვ. 230-231; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 470.

¹¹² ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. თბ. 1970, გვ. 965.

დესი პატრიარხი ანტონი, კათალიკოზი მცხეთისა და ყოვლისა ... ივერიისა“ და სხვ.¹¹³

ეკატერინე II-ის ბრძანება ტიტულთან დაკავშირებულ მოთხოვნას არ ეხებოდა. თუმცა, საიმპერატორო კარზე ეს საკითხი ზაფხულშივე შეთანხმებულია. ალექსანდრე ბეზბოროდკო 1783 წლის აგვისტოს ბოლოს საგარეო საქმეთა კოლეგიას ატყობინებდა, რომ ტრაქტატი იმპერატორის რატიფიკაციისათვის მომზადდა, რომელშიც ერეკლეს ებოძა ყველა ის ტიტული, რომლითაც ის თავს მოიხსენიებდა.¹¹⁴ რადგან ტიტულში ჩამოთვლილი სამფლობელოების უმეტესობა ქართლ-კახეთის სამეფოს საზღვრების მიღმა მდებარეობდა, როგორც ჩანს, იმპერატორმა სპეციალური ბრძანებით არც ამ საკითხის დარეგულირება ისურვა. შესაბამისად, რუსეთის მთავრობამ, ერთი მხრივ, რატიფიკაციაში ტიტულის შეტანით ერეკლეს მოთხოვნა დააკმაყოფილა, მეორე მხრივ, დასახელებულ სამფლობელოებთან მიმართებით ზედმეტი ვალდებულების აღებას თავი აარიდა.

ამდენად, 1783 წლის აგვისტო-სექტემბერში რუსულმა მხარემ ერეკლე II-ის მიერ წამოყენებული პირობების უმეტესობა დააკმაყოფილა. მართალია, კათოლიკოსთან დაკავშირებული განმარტებით ქართული მხარე ბოლომდე კმაყოფილი ვერ დარჩებოდა, თუმცა გარკვეული შედეგი ამ მხრივაც დადგა.

ისიც აღსანიშნავია, რომ წამოყენებული პირობების დაკმაყოფილების პარალელურად, ეკატერინე II-მ ერეკლეს მეორე ვაჟის, ბერ-მონაზონი ანტონის, რუსეთში გამგზავრება მოითხოვა. მანამდე, ხელმოწერილი ტრაქტატის პეტერბურგში მიღებიდან მეორე დღესვე, 1783 წლის 18 აგვისტოს, სამხედრო კოლეგიის განკარგულებით მირიან ბატონიშვილს პოლკოვნიკის ჩინი მიენიჭა,¹¹⁵ რის საფუძველზეც იმპერატორმა ის რუსეთში მიიწვია.¹¹⁶

1783 წლის შემოდგომაზე პეტერბურგიდან საქართველოსაკენ გამოემგზავრა ტამარა, რომელიც უკვე პოლკოვნიკის სამხედრო ჩინს ატარებდა. დეკემბერში ის კავკასიის ხაზზე იმყოფებოდა. 24 დეკემბრის საგანგებო წერი-

¹¹³ ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III, გვ. 975-1115.

¹¹⁴ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

ვ. მაჭარაძემ ამ საკითხის განსხვავებული ინტერპრეტაცია შემოგვთავაზა. მისი მოსაზრებით, ერეკლე II არაქართულ მიწებზე პრეტენზიას საერთოდ არ აცხადებდა. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 11.

¹¹⁵ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. т. II, гв. 12, 19-20.

¹¹⁶ წყაროებში ბატონიშვილების რუსეთში გაწვევასთან დაკავშირებით მეტად საინტერესო ინფორმაციას ვხვდებით, რასაც ვრცლად ცალკე ნაშრომში განვიხილავთ.

ლით პავლე პოტიომკინი ერეკლე II-ს „ტიტული უმაღლესობისა“ და მეფედ კურთხევის უფლების მინიჭებას ულოცავდა. კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი ერეკლეს იმპერატორისა და გრიგოლ პოტიომკინის წერილებს, ასევე მის სახელზე მოჭრილ სამეფო ბეჭედს უგზავნიდა. მეფეს იმასაც ატყობინებდა, რომ საიმპერატორო კარიდან გამოგზავნილ ინვესტიტურას პოლკოვნიკი ტამარა მალევე მიართმევდა. პავლე პოტიომკინი თბილისში დაგეგმილი ტრაქტატის რატიფიკაციასა და დამატებითი არტიკულზე ხელმოწერასთან დაკავშირებით განმარტებებსაც იძლეოდა.¹¹⁷

კავკასიის ხაზიდან 24 დეკემბერს გამოგზავნილ კორესპონდენციას ერეკლე II-ს 1784 წლის იანვრის დასაწყისში წარუდგენდნენ. ცხადია, ეკატერინესა და გრიგოლ პოტიომკინის წერილებით მეფე ტიტულთან და კათოლიკოსთან დაკავშირებულ გადაწყვეტილებებსაც გაეცნობოდა. იმ პერიოდში მეფისათვის ისიც ცნობილი იყო, რომ რუსეთის მთავრობამ ქართლის ტახტის მძიებელი ალექსანდრე ბაქარის ძე და მისი თანამზრახველი ალექსანდრე ამილახვარი დააპატიმრა და ბოლოსდაბოლოს ორივე მათგანი კავკასიის რეგიონიდან გაიყვანა.¹¹⁸ ნოემბრიდან დამხმარე ორი რუსული ბატალიონიც ერეკლეს განკარგულებაში იყო გადასული. თანაც, 1783 წლის გვიან შემოდგომაზე პავლე პოტიომკინი მეფეს ჭარ-ბელაქნის დაპყრობის გეგმის დეტალების დაზუსტებას სთხოვდა.¹¹⁹ შესაბამისად, იმ დროს ერეკლეს ჭარ-ბელაქანის დაპყრობის საქმეში რუსეთის დახმარების იმედიც ექნებოდა.

ერთი სიტყვით, 1784 წლის იანვრის დასაწყისში მიღებული ინფორმაციით ერეკლე II აშკარად კმაყოფილი დარჩებოდა. ყოველივე ეს კარგად ჩანს მის მიერ გადადგმული ნაბიჯებიდან. თუ მანამდე მეფე რეგიონის მასშტაბით რუსეთის სასარგებლო პოლიტიკის გატარებაზე პრაქტიკულად უარს აცხადებდა, მისი დამოკიდებულება სწორედ 1784 წლის იანვრიდან შეიცვალა. როგორც დოკუმენტური წყაროებით ირკვევა, ერეკლემ იანვრის შუა რიცხვებში პოლკოვნიკ ბურნაშევს ხოის ხანთან შეთანხმებული გეგმა გაანდო, რომელიც თავრიზის დაუფლების საკითხს ეხებოდა. მეფე რუსი მოხელის წინაშე აცხადებდა, რომ თუ ხოის მმართველი ახმად ხანი იმპერატორის მფარველობაში შევიდოდა, ის უარს იტყოდა იმ სარგებელზე, რაც მას აღნიშნული შეთანხმების შედეგად უნდა მიეღო. ერეკლე იმასაც აღნიშნავდა,

¹¹⁷ ხეც. Н-2300, ფ. 35-37.

¹¹⁸ П. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. ч. 2, гл. 134-135.

¹¹⁹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии (конец 60-х – начало 90-х годов XVIII в.). Документы и материалы. I выпуск, гл. 108-109.

რომ ახმად ხანს შესაბამისი წერილი უკვე მისწერა, რომლის ერთი პირი რუსულ მხარესაც გადასცა.¹²⁰ იმავე პერიოდში ერეკლე პავლე პოტიომკინს ნახჭევანის, ხოის, თავრიზისა და სხვა სახანოებში არსებული ვითარების შესახებ უკვე სრულყოფილ ინფორმაციას უზიარებდა.¹²¹ მეფემ რევიონის ხანებთან თავისი წარმომადგენელი იოსებ ბარათაშვილიც გაგზავნა.¹²²

აღნიშნული პროცესის პარალელურად, 1784 წლის 24 იანვარს, ერეკლე II-მ ტრაქტატის რატიფიკაცია მოახდინა, 25 იანვარს კი რუსი მოხელეების, ბურნაშევისა და ტამარას, თანდასწრებით რუსეთის იმპერატორის ერთგულების ფიციც მიიღო. ვახტანგ ბატონიშვილმა და პოლკოვნიკმა ტამარამ სარატიფიკაციო სიგელები გაცვალეს. იოანე ბაგრატიონმა და გარსევან ჭავჭავაძემ კი ტამარასთან ქართველი მონარქების მეფედ კურთხევის შესახებ ახლად ხელმოწერილი დამატებითი არტიკულის ვერსიები გაცვალეს.¹²³

ერეკლე II-ის მიერ რუსეთის იმპერიის სასარგებლოდ გადადგმულ ნაბიჯებს სულ მალე კონკრეტული შედეგი მოჰყვა. ტრაქტატის რატიფიკაციიდან ძალიან მოკლე ხანში, კონკრეტულად კი 1784 წლის 9 და 15 თებერვალს, მეფე კავკასიის ხანის მთავარსარდალს ატყობინებდა, რომ რევიონის გამორჩეული მმართველების, იბრემ ყარაბაღის ხანისა და აჰმად ხოის ხანის, წარმომადგენლები უკვე თბილისში იმყოფებოდნენ და მათ მოკლე ხანში გაგზავნიდა კავკასიის ხანზე.¹²⁴

ამრიგად, ერეკლე II 1784 წლის იანვრიდან, მას შემდეგ, რაც პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე მიღებული მისთვის სასურველი გადაწყვეტილებების შესახებ შეიტყო, რუსეთის იმპერიის საერთაშორისო პოლიტიკურ თამაშებში ჩათრეული აღმოჩნდა. საბოლოოდ, ამ პროცესმა ქართლ-კახეთის სამეფო ძალიან დააზარალა. აღნიშნული საკითხი ჩვენი ნაშრომის თემატიკას სცდება და სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

ბოლოს, შევეხებით მონეტისა და, ზოგადად, მფარველობის აღმნიშვნელი სიმბოლიკის საკითხს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1783 წლის 21 ივლი-

¹²⁰ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 124-125.

¹²¹ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 121-133.

¹²² Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 135-139.

¹²³ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 22.

¹²⁴ Межкавказские политические и торговые связи Восточной Грузии... I выпуск, გვ. 133-135, 138-139.

სის სხლომაზე პავლე პოტიომკინმა განაცხადა, რომ რუსული ანალოგის მსგავსი ქართული მონეტის მოჭრა შესაძლებელი იყო, თუმცა ასეთ მონეტაზე ერთ მხარეს იმპერატორი უნდა ყოფილიყო გამოსახული, ხოლო მეორე მხარეს – ქართული გერბი, ან ნებისმიერი ქართული სიმბოლო. აღნიშნული სხლომის ჩანაწერიდან ცალსახად დასტურდება ის ფაქტი, რომ მონეტის საკითხი ქართულ მხარეს არ დაუყენებია და მასზე მსჯელობის დაწყება პავლე პოტიომკინისაგან მომდინარეობდა.¹²⁵

როგორც ირკვევა, რუსული მხარისათვის ამ საკითხს საგანგებო მნიშვნელობა ჰქონია, რადგან კავკასიის ხაზის მთავარსარდლის წინადადებას შესაბამისი რეაგირება იმპერატორის მხრიდანაც მოჰყვა. კერძოდ, მონეტის მოჭრის საკითხი 1783 წლის 30 სექტემბრის ეკატერინე II-ის ბრძანებაშიც აისახა. გრიგოლ პოტიომკინისათვის განკუთვნილ ბრძანებაში აღნიშნული იყო, რომ ერეკლეს მონეტის მოჭრის ნებართვა ეძლეოდა, რომელზეც მეფის გამოსახულება იქნებოდა, ხოლო მეორე მხარეს ქართლ-კახეთის სამეფო გერბი განთავსდებოდა. ქართლ-კახეთის სამეფო გერბის თავზე კი ორთავიანი არწივი უნდა ყოფილიყო გამოსახული, როგორც რუსეთის იმპერატორის მფარველობისა და უზენაესი ძალაუფლების სიმბოლო თავისი ქვეშევრდომების მიმართ.¹²⁶

ერეკლე II სხვადასხვა ტიპის ვერცხლისა და სპილენძის მონეტებს ჭრიდა, რაც გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგაც არ შეწყვეტილა.¹²⁷ ზოგადად, ფულის მოჭრასთან დაკავშირებით ერეკლეს იმპერატორის ნებართვა არ სჭირდებოდა და ეს ტრაქტატის მეექვსე არტიკულითაც იყო დადასტურებული. აღნიშნული არტიკულის მიხედვით, ქართლ-კახეთის მეფე ქვეყნის საშინაო საქმეებში, მათ შორის ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების საკითხში, სრულ თავისუფლებას ინარჩუნებდა.¹²⁸ შესაბამისად, პავლე პოტიომკინის მოსაზრება, ისევე როგორც იმპერატორის ბრძანება აშკარად სპეციფიკური ტიპის მონეტის მოჭრის უფლებას ეხებოდა და არა ქართლ-კახეთის სამეფოს ზოგად სამონეტო პოლიტიკას. ისიც ცხადია, რომ ამ საკითხის დარეგულირებით რუსული მხარე გარკვეული პრობლემის გადაჭრას ისახავდა მიზნად.

¹²⁵ Из истории российско-грузинских отношений, გვ. 203-206.

¹²⁶ Полное собрание законов Российской империи. т. XXI, გვ. 1025-1026.

¹²⁷ იხ.: ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი. ავტორები: თ. ღუნდუა, გ. ღუნდუა, შემდგენლები: ა. ბოშიშვილი, ა. თაბუაშვილი, ლ. თავაძე და სხვები. თბ. 2015, გვ. 29-55, 96-119.

¹²⁸ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 69.

მონხობილი ცნობების საფუძველზე, სრულიად ლოგიკურია, რომ რუსული მხარის მიერ წამოჭრილი საკითხი 1781 წლიდან ქართლ-კახეთის სამეფოში მოჭრილ სპილენძის მონეტებთან დაკავშირებით. როგორც ცნობილია, დასახელებული მონეტის შუბლზე ვხვდებით ასომთავრული შრიფტით ერეკლეს სახელს, ქვემოთ სპარსულად მოცემულია მონეტის მოჭრის ადგილი („იჭვედა თბილისს“) და თარიღი ჰიჯრით. მონეტის ზურგზე კი გამოსახულია ორთავიანი არწივი, მის ქვემოთ სხვადასხვა თარიღი – 1781, 1787, 1789, 1791. 1796 წელს მოჭრილ მონეტაზე ერთთავიანი არწივია გამოსახული.¹²⁹

ერთი სიტყვით, ერეკლე II-მ, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებამდე ორი წლით ადრე, საკუთარი სახელით მოჭრილ მონეტაზე ის სიმბოლო გამოსახა, რომელიც წარსულში ბიზანტიის იმპერიის გერბს წარმოადგენდა, იმ დროისათვის კი რუსეთის იმპერიის, ასევე ჰაბსბურგთა იმპერიის, გერბი იყო.

ვფიქრობთ, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ 1783 წლის 21 ივლისის სხდომაზე პავლე პოტიომკინი რუსული მონეტის ქართულ ანალოგში სწორედ ორთავიანი არწივის გამოსახულებიან მონეტას გულისხმობდა. ეს გარემოება დაკონკრეტებულია ეკატერინე II-ის ბრძანებით, რომელიც სწორედ ორთავიანი არწივის ქართულ მონეტაზე გამოსახვას ეხება.

ერეკლე II-ის აღნიშნულ მონეტებთან დაკავშირებით სპეციალურ ლიტერატურაში სხვადასხვა მოსაზრებებს ვხვდებით.¹³⁰ ნაშრომის მოცულობიდან გამომდინარე, ამჯერად ისტორიოგრაფიაში გამოთქმულ მოსაზრებებს დეტალურად არ განვიხილავთ და მოკლედ ჩამოვყალიბებთ ჩვენს შეხედულებას.

პავლე პოტიომკინის შენიშვნიდან, ისევე როგორც იმპერატორის სპეციალური ბრძანებიდან, ნათლად იკითხება, რომ რუსული მხარისათვის ერეკლეს სახელით მსგავსი ტიპის მონეტის მოჭრა მიუღებელი იყო. რეალურად, ეკატერინე II-ის ბრძანებით საქართველოში ამგვარი მონეტის მოჭრა იკრძა-

¹²⁹ იხ.: ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. IV ნაწილი, გვ. 33-36, 101-104.

¹³⁰ იხ.: Д. Капанадзе. Грузинская нумизматика. Москва, 1955, 126; Е. Пахомов. Монеты Грузии. Тбилиси, 1970, გვ. 263-268; გ. ღუნდუა. თ. ღუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკა. II ნაწილი. თბ. 2011, გვ. 131-133; T. Dundua, A. Chikobava. Coin as a Means of Propaganda (According to the 12th – 18th cc. Georgian Money). Materials in Archaeology and History of Ancient and Medieval Crimea. Archaeology, History, Numismatics, Sigillography and Epigraphy. volume 8. Sebastopol, Tyumen, Nizhnevartovsk, 2016, გვ. 604, 612 https://www.academia.edu/38710335/Tedo_Dundua_Akaki_Chikobava_COIN_AS_A_MEANS_OF_PROPAGANDA_ACCORDING_TO_THE_12TH_18TH_CC_GEORGIAN_MONEY_Materials_in_Archaeology_and_History_of_Ancient_and_Medieval_Crimea_Vol_8_2016; T. Dundua. Georgia and European Integration: Past, Present, Future. Tbilisi, 2023, გვ. 184-187 https://www.academia.edu/108769509/Georgia_and_European_Integration_Past_Present_Future_Tb_2023 და სხვ.

ლებოდა. ერეკლეს ორთავიანი არწივის მონეტაზე გამოსახვის უფლებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში უტოვებდნენ, თუ ის ქართული გერბის ზემოთ განთავსდებოდა და ამით არაორაზროვნად გამოჩნდებოდა რუსეთის იმპერატორის უზენაესი ძალაუფლება ქართულ სამეფოზე.

რაც შეეხება დასახელებული მონეტის 1781 წელს მოჭრის მიზეზებს, ჩვენი აზრით, ეს ფაქტი ერეკლე II-ის რეგიონალურ პოლიტიკასთან იყო დაკავშირებული. როგორც ზემოთ აღინიშნა, 1780 წლის აგვისტოში ქართლ-კახეთის მეფემ ერევნის სახანოს წინააღმდეგ ლაშქრობა დაიწყო, რასაც წინ უძღოდა რუსეთის იმპერიის მესვეურების მიერ სომხებისადმი გაცემული დაპირებები მფარველობის გაწევისა და სომხური სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ. ომან ხერხეულიძე აღნიშნულ ლაშქრობასთან დაკავშირებით ერთ მეტად საინტერესო ინფორმაციას გვაწვდის. მისი გადმოცემით, მას შემდეგ რაც ქართულმა ჯარმა ერევნის ხანის წინააღმდეგობა დაძლია, ერეკლე II ეჩმიაწინისაკენ გაემართა, სადაც მას „მოეგება არქივატერი, ვითაცა აქვნდათ ჩვეულება ქრისტიანე მეფის მოგებებისა, ყოვლის თავისის სამღვდელოს დასითა, დიდებითა დიდითა, ხატითა და ჯვრითა. შეუძღვა არქივატერი საყდარსა შინა ეჩმიაწინისასა. მოახსენა შესხმა, თვით გარდინაღეს წესისამებრ მათისა სამადლობელნი ლოცვანი. ემთხვია მეფე წ(მიდ)ათა ნაწილთა და წ(მიდ)ასა ლახვარსა ქრისტესსა. მუნით აბრძანდა პალატსა შინა. არქივატერმა ისტუმრა. მრავალნი ფეშქაშნი ნივთნი და თეთრი მორათვნა. ძელისა ჭემმარტიისა ნაწილნი და წმიდისა გრიგოლისა სომხითის ეპისკოპოსისა, რომელმაცა მოაქცია სომხითი პ(ირველ)ად ქრისტეს სარწმუნოებასა ზ(ედ)ა, წ(მიდ)ისა დიდისა მოწამისა რიფსიმას თავისა ნაწილისაგან, წ(მიდ)ისა ღმერთშემოსილისა მამისა იაკობისა. გასინჯა მეფემან პალატნი, სასწავლებელნი, პალატნი და შესაკრებელნი მათნი და მუნით მრავლითა მხიარულებითა წარმობრძანდა საქართველოსაკენ“. ამავე ლაშქრობის დასასრულს, მეფემ „აჰყარა სომეხნი ზოგნი ერევნით და გადმოასახლა საქართველოსა ადგილთა...“.¹³¹

როგორც ვხედავთ, ქართლ-კახეთის მეფის ეჩმიაწინისაკენ დემონსტრაციულ სვლას კათოლიკოსისა და სომხური სამღვდლო დასის მხრიდან პომპეზური დახვედრა მოჰყვა. მათ ერეკლე II-ის, როგორც ქრისტიანი მონარქის სახელზე სამადლობელო ლოცვა აღავლინეს. ეჭვგარეშეა, ამ დემარშით ერეკლემ რუსეთის იმპერიისაგან დაიმედებულ ეჩმიაწინის კათოლიკოსსა და რეგი-

¹³¹ ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 96-97.

ონში მცხოვრებ სომხურ მოსახლეობას შეახსენა, რომ მათი რეალური მფარველი მხოლოდ და მხოლოდ თვითონ იყო. აღნიშნული დემარშის შემდგომ კი, მის საწინააღმდეგოდ განწყობილი სომხური მოსახლეობის ერთი ნაწილის საქართველოში გადმოსახლებით, ისინი პრაქტიკულად დასაჯა.

ჩვენი აზრით, ერევნის ლაშქრობის დასრულებიდან (1780 წლის შემოდგომა) მოკლე ხანში, ორთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების ემისია ამ მოვლენების გაგრძელებას უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ჩანს, ერეკლე II ქრისტიანების მფარველი ქვეყნის ტრადიციული გერბის მონეტებზე გამოსახვით რეგიონში საკუთარ უპირატესობას უსვამდა ხაზს.¹³²

ამ მხრივ საყურადღებოდ გვეჩვენება ის ფაქტიც, რომ პირველად სწორედ 1781 წელს გაცემულ საბუთებზე გვხვდება მეფის ახალი, ხუთენოვანი, ბეჭედი. ბეჭედზე მეფის სახელი – „ირაკლი“ – წარმოდგენილია ქართულ, ბერძნულ, სომხურ, სპარსულ და ლათინურ ენებზე.¹³³ ერეკლეს მხრიდან მსგავსი ბეჭდის გამოყენება, თავისთავად, მისი ამბიციების გაზრდის მანიშნებელია – ქართლ-კახეთის მეფე აღნიშნული ბეჭდით დამოწმებულ საბუთებს პოტენციურად უკვე რეგიონის მთელი მოსახლეობისათვის გასცემდა.

ქართველი მეფის პროპაგანდისტული ნაბიჯი, რა თქმა უნდა, რუსეთის იმპერიისათვის მიუღებელი იქნებოდა, რასაც მათი მხრიდან შესაბამისი რეაგირებაც მოჰყვა. დასახელებული მონეტების ემისიის შეჩერება სწორედ რუსული მხარის მიღებულ ზომებს უნდა უკავშირდებოდეს.

ორთავიანი არწივის გამოსახულებით მონეტის მოჭრა ერეკლემ მხოლოდ 1787 წელს განახლა, როდესაც ტრაქტატის პირობები ორივე მხარის მიერ მრავალჯერ დარღვეული იყო და რუსეთის იმპერიის მფარველობა უკვე ფორმალურ ხასიათს ატარებდა.

1796 წელს ერთთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების მოჭრაც პოლიტიკური ვითარების ანარეკლს უნდა წარმოადგენდეს. როგორც ცნობილია, აღა-მაჰმად ხანის თბილისში ლაშქრობის შემდეგ, კონკრეტულად 1795 წლის ბოლოს, საქართველოში ორი რუსული ბატალიონი შემოვიდა. მომდევნო წლის დასაწყისში კი რუსეთის იმპერიის ჯარებმა ვალერიან ზუბოვის ხელმძღვანელობით სამხრეთ კავკასიაში ლაშქრობა დაიწყეს, რასაც

¹³² ისიც აღსანიშნავია, რომ ორთავიანი არწივი ქართველ მეფეების სიმბოლიკაში მანამდეც ფიგურირებდა. მაგალითად, ორთავიანი არწივის გამოსახულებას გიორგი XI-ის, დავით II-ისა და ვახტანგ VI-ის გაცემული სიგელებზეც ვხვდებით. იხ.: ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს სახელმწიფო გერბის ისტორია. ნაწილი III. ისტორიანი. № 111. თბ. 2020, გვ. 21.

¹³³ ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. კატალოგი. ნაწ. I. თბ. 1978, გვ. 24, 39.

საქართველოში დამატებითი ჯარის შემოსვლა მოჰყვა. ცხადია, ერეკლე მსგავს პირობებში ეკატერინე II-ის მიერ აკრძალული მონეტის მოჭრას ვეღარ გაბედავდა. ორთავიანი არწივის ერთთავიანი არწივით ჩანაცვლება სწორედ აღნიშულ გარემოებას უნდა უკავშირდებოდეს.

ეკატერინე II-ის ნებადართული მონეტის გარეგნული აღწერილობის პრაქტიკული ნიმუში წარმოდგენილია გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიცირებული ქართული ვერსიის შეკიდულ ბეჭედზე (ლუქზე გაკეთებული ბეჭდის ანაბეჭდზე).¹³⁴ როგორც ზემოთ აღინიშნა, პავლე პოტიომკინი 1783 წლის 24 დეკემბრის წერილით ერეკლეს სპეციალურად მისთვის დამზადებული ბეჭდის გაგზავნას აუწყებდა – „მომირთმევია თქვენის უმაღლესობისათვის მოჭრილი სამეფო ბეჭედი“.¹³⁵ რადგან, რუსული მხარე რატიფიკაციის ჩატარებას წინასწარ შემუშავებული ინსტრუქციის მიხედვით ითხოვდა, ეჭვგარეშეა, რომ ერეკლესაგან სარატიფიკაციო სიგელის დამოწმებას მათივე გამოგზავნილი სამეფო ბეჭდით მოითხოვდნენ. ტრაქტატის რატიფიცირებული ქართული ვერსიის შეკიდული ლუქის ანაბეჭდზე სწორედ ქართული გერბია გამოსახული, რომლის ზემოთ ორთავიანი არწივია მოთავსებული.

უფრო დეტალურად რუსეთიდან გამოგზავნილი სამეფო ბეჭედი (ანუ ანაბეჭდი წითელი ფერის ლუქზე, რომელიც ჩასმულია ლითონის ქილაში) ასე გამოიყურება: ნაპირზე შემოვლებულ ორ ხაზს შორის მოქცეულ ზოლში ასომთავრულად: „წყალობითა ღ-თისათა ჩუჴნ ირაკლი ბ (II). მეფე ქართლის და კახ-თისა და სსუათა“. ბეჭდის ცენტრში მოთავსებული დიდი ფარი ორ ნაწილადაა გაყოფილი. ზედა ნაწილში გამოსახულია რუსეთის იმპერიის გერბი – ორთავიანი არწივი, რომელსაც მარცხენა კლანჭით კვერთხი უჭირავს, მარჯვენათი – ჯვრით დაბოლოებული სფერო. ფარის ქვედა ნაწილი კი გაყოფილია ოთხი თანაბარი ზომის პატარა ფარად, რომელთა ცენტრში ზემოდან მოთავსებულია კიდევ უფრო მცირე ზომის ფარი უფლის კვართის გამოსახულებით. ოთხ ფარზე მოცემულია: ჯვრით დაბოლოებული სფერო, დავითის ქნარი, გადაჯვარედინებული კვერთხი და ხმალი, დავითის შურდული. დიდ ფარს არტყია ეკატერინე II-ის მიერ 1769 წელს ერეკლესათვის გადაცემული წმ. ანდრია პირველწოდებულის ჯაჭვიანი ორდენი, თავზე კი გვირგვინი ადგას.¹³⁶ დიდი ფარის გარშემო 10 მომცრო ფარია განლაგებული,

¹³⁴ ხეც. Hd-15110.

¹³⁵ ხეც. H-2300, ფ. 35-37.

¹³⁶ თ. ასათიანი. ქართული გერბმცოდნეობა (პერალდია). თბ. 2010, გვ. 24; გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 28.

რომლებიც წარმოადგენენ ერეკლეზე დაქვემდებარებულ და საპრეტენზიო სამფლობელოებს. ათივე სამფლობელოს გერბს გვირგვინები ადგას თავზე.

სპეციალურ ლიტერატურაში დიდი ფარის გარშემო განთავსებულ 10 მოძვრო ფარზე გამოსახული სიმბოლოების მნიშვნელობა სრულყოფილად დადგენილი არ არის.¹³⁷ როგორც ზემოთ აღინიშნა, ერეკლე II-მ ტიტულთან დაკავშირებული მოთხოვნის წამოყენების პარალელურად, 1783 წლის 28 ივნისს რუსულ მხარისათვის გადასაცემად სპეციალური საბუთი შეადგინა, რომელშიც სწორედ ტიტულში ჩამოთვლილი სამფლობელოების გერბები იყო აღწერილი. ხოლო, ალექსანდრე ბეზბოროდკოს 1783 წლის 21 აგვისტოს მითითებით ტიტულთან დაკავშირებული ერეკლეს მოთხოვნა დაკმაყოფილდა.¹³⁸ შესაბამისად, სპეციალურად დამზადებულ ბეჭედზე, სამეფოს გერბთან და ორთავიან არწივთან ერთად, ერეკლეს მიერ აღწერილი გერბები განთავსდა, რომელთა ნაწილი ვახუშტი ბატონიშვილისეულ ვერსიებს არ ემთხვევა. 10 მცირე ფარზე გამოსახულია: „ქ. ქართლის ღერბი – მთა ორი ისრით; ქ. კახეთის ღერბი – წმინდა გიორგი ცხენზედ მჯდომი; ქ. ერევნის ღერბი – არარატის მთა კიდობნით; ქ. განჯის ღერბი – სამთა ყრმათა სახმილი; ქ. სა[ა]თაბაგოს ღერბი – ტბა მონასტრით; ქ. ყაზახის ღერბი – ჯელი და შუბი ეჭიროს; ქ. ბორჩალოს ღერბი – ჯრმალი სიგრძეზედ; ქ. შამშადილისა – თოფი; ქ. შირვანისა – მგელი; ქ. შაქისა მელა“.¹³⁹ რაც შეეხება ტიტულში წარმოდგენილ კიდევ ერთ სამფლობელოს – კაკს, ერეკლეს მიერ გაცემული საბუთი მას არ ეხება და არც პეტერბურგში დამზადებულ სამეფო ბეჭედში აისახა. ამის მიზეზი კი ის უნდა ყოფილიყო, რომ კაკში ერთი კონკრეტული სამფლობელო არ იგულისხმებოდა. ეს მხარე მოიცავდა, როგორც ელისუს მცირე სასულთნოს, ასევე თავისუფალი მეთემეებით დასახლებულ ჭარბელა-

¹³⁷ ვ. მაჭარაძის აზრით, 10 ფარზე არსებული გამოსახულებები არც საქართველოსა და არც კავკასიის პროვინციების გერბებს არ წარმოადგენენ. იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 28.

ყველა სიმბოლოს ზუსტი მნიშვნელობა არც თ. ასათიანის ნაშრომშია მოცემული. იხ.: თ. ასათიანი. ქართული გერბმცოდნეობა, გვ. 42-43; თ. ასათიანი. საქართველოს სამხარეო გერბები. ჰეროლდი. № 1. თბ. 2010, გვ. 34.

ნ. ჯავახიშვილმა 10 ფარზე განთავსებული გერბების უმეტესობა სწორად განსაზღვრა. იხ.: ნ. ჯავახიშვილი. პირველი ქართველი ჰერალდიკოსი და ნუმიზმატი მეფე. ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. II. თბ. 2011, გვ. 300-301; ნ. ჯავახიშვილი. საქართველოს სახელმწიფო გერბის ისტორია. ნაწილი IV. ისტორიანი. № 113. თბ. 2020, გვ. 24-29.

¹³⁸ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 7, მე-3 სქოლიო.

¹³⁹ სეა. ფ. 1449, საბ. 2280.

ქანის ტერიტორიას. ჩანს, ქართლ-კახეთის სამეფო კარმა ამ პროვინციის გერბით აღნიშვნა მიზანშეწონილად არ ჩათვალა.

ერთი სიტყვით, ეკატერინე II-მ ერეკლეს რუსეთის იმპერიის მფარველობის აღმნიშვნელი მონეტის მოჭრის რეკომენდაცია მისცა, ხოლო ამ მონეტის მაკეტი საგანგებოდ გამოგზავნილ სამეფო ბეჭედზე ასახა. ბეჭედზე გამოსახულ სიმბოლოებს კი ქართლ-კახეთის სამეფოს ახალი გერბის ფუნქცია უნდა შეესრულებინა.

როგორც ცნობილია, გეორგიევსკის ტრაქტატის მესამე არტიკულის მიხედვით, ქართველ მონარქებს რუსეთიდან ეგზავნებოდათ „ბოვრაცი ანუ ღროშა ყოვლისა რუსეთისა ღერბითა, მქონებული საშუალ თვისსა კსენებულთა სამეფოთა ღერბისა, კრძალი, კუჭრთხი საბრძანებელი, მანტია ანუ წარმოსასხმელნი ყარყუმისა“. გარდა ამისა, მეფედ კურთხევის შესახებ შედგენილი დამატებითი არტიკული ქართველი მეფეებისათვის სამეფო გვირგვინის გაგზავნასაც ითვალისწინებდა.¹⁴⁰ ხოლო, ჯერ კიდევ 1769 წლის ბოლოს ერეკლეს ებოძა რუსეთის იმპერიის უმაღლესი ჯილდო – წმ. ანდრია პირველწოდებულის ორდენი.¹⁴¹

რუსეთიდან გამოგზავნილი ხმალი, კვერთხი, მანტია და გვირგვინი, ასევე ადრე გადაცემული ორდენი, თუ ერეკლეს პირად სამეფო ნიშნებს წარმოადგენდა, სულ სხვა დატვირთვა უნდა შეეძინა მონეტას, სამეფო ბეჭედს, ე.წ. ახალ სამეფო გერბსა და ღროშას. აღნიშნული სიმბოლოების გამოყენებით საქართველოში რუსეთის იმპერიის მფარველობის საჯარო დემონსტრირება უნდა მომხარყო.

რუსეთის საიმპერატორო კარის სურვილის მიუხედავად, ორთავიანი არწივის გამოსახულებიანი მონეტების ემისიის 1783-1786 წლებში შეჩერების პარალელურად, ერეკლე II-ს იმპერატორის მიერ ნებადართული მონეტა არ მოუჭრია.

რაც შეეხება პეტერბურგიდან საგანგებოდ გამოგზავნილ სამეფო ბეჭედსა და მასზე განთავსებულ ე.წ. ახალ ქართულ გერბს, ამ მხრივაც საინტერესო ვითარება იკვეთება. ერეკლე II-ის მიერ გაცემული საბუთების აბსოლუტური უმრავლესობა მისი სახელის აღმნიშვნელი ბეჭდებით არის დამტკიცებული.¹⁴² თუმცა, ზოგიერთ სიგელზე გერბიან სამეფო ბეჭედსაც ვხვდებით.

¹⁴⁰ გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოაბრევი ვ. მაჭარაძისა, გვ. 68, 72.

¹⁴¹ ნ. ჯავახიშვილი. ქართული ფალერისტიკა (ჯილდოთმცოდნეობა). თბ. 1995, გვ. 68.

¹⁴² იხ.: ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. კატალოგი. ნაწ. I,

1783 წლის 28 ივნისს გაცემული ელჩების რწმუნების სიგელი სწორედ ამგვარი ბეჭდით არის დამოწმებული. სიგელის შეკიდულ ბეჭედზე (იგულისხმება ანაბეჭდი ლუქზე) ქართლ-კახეთის სამეფოს გერბია წარმოდგენილი. გერბის ცენტრალურ ნაწილში ფარია მოთავსებული, რომელიც იყოფა ოთხ თანაბარ ნაწილად (ფარად). ხოლო, მათ ზემოთ ცენტრში მოთავსებულია მცირე ფარი, რომელზეც გამოსახულია ცხენზე ამხედრებული წმინდა გიორგი, რომელიც ლახვრავს გველეშაპს. ოთხ ფარზე კი გვხვდება ჯვრით დაბოლოებული სფერო, დავითის ქნარი, გადაჯვარდინებული კვერთხი და ხმალი, დავითის შურდული. დიდი ფარის გვერდებზე კი უკანა თათებზე შემდგარი ორი ლომია. დიდი ფარის ქვემოთ გამოსახულია ორნამენტი, ხოლო ზემოთ – სამეფო გვირგვინი. ბეჭედს გარშემო წერტილებით ჩარჩო აქვს შემოვლებული.¹⁴³ მაღალი ხელოვნებით შესრულებული ბეჭედი ქართლ-კახეთის სამეფოში, ცხადია ტრაქტატის დადებამდე გამოიყენებოდა, რაც იოანე ბაგრატიონისა და გარსევან ჭავჭავაძის რწმუნების სიგელის დამოწმებითაც დასტურდება. თუმცა, ტრაქტატის დადების შემდეგაც, ერეკლე II გერბიანი სამეფო ბეჭედით დამოწმების დროს, მხოლოდ და მხოლოდ, ზემოთ დასახელებულ ბეჭედს იყენებდა. მაგალითად, მეფის მიერ 1785 წლის 15 ივნისს ვაჭარ ამროსიანთ დავითის ძე ოპანეზასათვის მიცემულ აზნაურობის დამტკიცების სიგელი სწორედ ქართლ-კახეთის გერბიანი სამეფო ბეჭდითაა დამოწმებული.¹⁴⁴ ასევე, 1780-იან წლებში ერეკლეს მიერ რუსეთში გაგზავნილი წერილების კონვერტები ქართულ გერბიანი ბეჭდით არის დალუქული.¹⁴⁵

ამდენად, გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ერეკლე II-ს პეტერბურგიდან საგანგებოდ გამოგზავნილი სამეფო ბეჭედი და მასზე განთავსებული ე.წ. ახალი სამეფო გერბი, გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციის გარდა, არასოდეს გამოუყენებია.

რუსეთის გერბიან დროშასთან დაკავშირებით გადაჭრით რაიმეს თქმა ძნელია, თუმცა ეპოქის თანადროული ქართული წყაროებით არც მისი გამოყენების ფაქტები ფიქსირდება.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ რუსეთის იმპერატორზე დამოკიდებულება მეფის ტიტულატურაშიც არ აისახა. ანალოგიურად, ამ ფაქტს

გვ. 39.

¹⁴³ იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 25.

¹⁴⁴ ხეც. Hd-1543.

¹⁴⁵ იხ.: გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა, დოკუმენტები, ფოტოპირები ვ. მაჭარაძისა, გვ. 25, მე-2 სქოლიო.

არც ქართულ ეკლესიებში ახსენებდნენ, ვიდრე 1800 (ან 1801) წელს დავით ბატონიშვილს სპეციალური ბრძანებით არ მოუთხოვია, რომ „ეკლესიაში მოიკსენიეთო რუსის იმპერატორი, მერე მეო მემკვდრეობით“.¹⁴⁶

როგორც ვხედავთ, ერეკლე II-მ რუსეთის იმპერიაზე დამოკიდებულების აღმნიშვნელ სიმბოლოებზე პრაქტიკულად უარი განაცხადა.

წამოჭრილ საკითხთან მიმართებით, ასევე ძალიან საინტერესო დასკვნების გაკეთების საშუალებას იძლევა თანადროული ქართული წერილობითი წყაროების ანალიზი. მიუხედავად იმისა, რომ ერეკლე II-მ გეორგიევსკის ტრაქტატით იმპერატორის უზენაესობა აღიარა და პეტერბურგის საიმპერატორო კარზე გაგზავნილ კორესპონდენციებში თავს იმპერატორის „უმდაბლეს მონას“ უწოდებდა,¹⁴⁷ განსხვავებულ ვითარებას ვხვდებით ქვეყნის შიგნით. მეფის მიერ გაცემულ იმ მრავალრიცხოვან სიგელებში, რომლებიც ქართლ-კახეთის მოსახლეობისათვის იყო განკუთვნილი, რუსეთის მფარველობა და იმპერატორის უზენაესობა ერთი სიტყვითაც არ არის ნახსენები. ამავდროს, დასახელებული ეპოქის დიდი ოდენობის ხელნაწერი თუ ნაბეჭდი წიგნებისა და მათი ანდერძ-მინაწერების ანალიზი ცხადყოფს, რომ ერეკლეს მეფობაში ტრაქტატის ტექსტი საქართველოში არ გასაჯაროებულა.¹⁴⁸ უფრო მეტიც, მფარველობის საკითხი საერთოდ არ არის ნახსენები იმ წყაროებში, რომლებიც იმდროინდელი ქართული საზოგადოებისათვის ხელმისაწვდომი იყო, იქნება ეს საისტორიო თხზულებები, კერძო საგვარეულო ქრონიკები თუ სხვა სახის ხელნაწერი წიგნები.

რა თქმა უნდა, დასახელებულ ქართულ წერილობით წყაროებში 1780-იანი წლების რუსულ-ქართული ურთიერთობების შესახებ ბევრ საინტერესო დეტალს ვხვდებით. ეს ეხება ზოგად ურთიერთობებსაც და კონკრეტულ ფაქტებსაც, მათ შორის რუსული ბატალიონების შემოსვლას, მათი მონაწილეობით გამართულ ბრძოლებს, 1784 წელს პავლე პოტიომკინის თბილისში ჩამოსვლას და სხვა მოვლენებს. რიგ შემთხვევაში ისეთი უმნიშვნელო დეტალებიც კი აღწერილია, როგორსაც ე.წ. „შალიკაანთ“ კუთვნილ ტყავის სახარების მინაწერზე ვკითხულობთ: „ყოვლად მოწყალის კელმწიფის ეკატერინეს ჯარი მოვიდა საქართველოში გიორგობის: ბ: (2) საბურთალოზე, ქკს:

¹⁴⁶ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შუკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 454.

¹⁴⁷ სეა. ფ. 1449, საბ. 2800 და სხვ.

¹⁴⁸ განსხვავებით რუსეთისაგან, სადაც ძირითადი ტექსტი დაიბეჭდა და ევროპის ქვეყნებში გასავრცელებლად რამდენიმე ენაზე ითარგმნა.

უოა: (1783) ამათ მე მიმაგება ნაზირი შალიკოვი იოანე მეორე ირაკლი მეფემ, სახელოვანმან კელმწიფემ¹⁴⁹ იესე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძში“ ისიც დაფიქსირებულია, რომ იმ პერიოდში მეზობელი მუსლიმური ქვეყნები „რუსის მიზეზით“ ქართველების „დიდად მოძულენი“ გამხდარან.¹⁵⁰ სოლომონ ლიონიძე კი თავის „მოთქმით ტირილში“ ერეკლეს დამსახურებებს შორის ასახელებს ეკატერინე II-ის თანამებრძოლობას, დამხმარე რუსული ჯარის ქვეყანაში შემოყვანას, „კეისართაგან“ ტახტის, გვირგვინის, პორფირის და „ბაგრაყის“ მიღებას,¹⁵¹ თუმცა არც მის სიტყვაში და არც იმ სახის ქართულ წყაროებში, რომლებიც იმდროინდელი მოსახლეობისათვის ცნობილი იყო, ტრაქტატის გაფორმებასა და იმპერატორის მფარველობაში ერეკლეს შესვლის საკითხზე არაფერია ნათქვამი.¹⁵² აღნიშნულ წყაროებში ქართულ-რუსული ურთიერთობიდან მხოლოდ ის ფაქტები აისახა, რის შესახებაც მოსახლეობა ინფორმირებული იყო.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ტრაქტატის დადება საქართველოში საჯაროდ არ განხორციელდა. როგორც ჩანს, ერეკლეს არ სურდა, რომ საკუთარი მოსახლეობის წინაშე თავი უცხო სახელმწიფოზე დამოკიდებულად გამოეცხადებინა.

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სწორედ მსგავს დამოკიდებულებას ვხვდებით ქართლ-კახეთის მეფის ირანთან და ოსმალეთთან უთიერთობის შემთხვევებშიც. მაგალითად, არსებული მონაცემებით აშკარაა, რომ 1778 წელს ერეკლე II ოსმალეთის სულთნის მფარველობაში შევიდა,¹⁵³ ხოლო ქართულ წყაროებში ეს მოვლენა აღწერილია, როგორც თანაბარუფლებიანი სამშვიდობო შეთანხმება. ძირითადი ყურადღება კი სულთნის მიერ

¹⁴⁹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწვობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III, გვ. 380.

¹⁵⁰ იხ.: იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 100, 105, 107; ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 72-73, 98-101; ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწვობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. წიგნი III და სხვ.

¹⁵¹ პლატონ იოსელიანი. ცხოვრება მეფისა გიორგი მეოთხეატისა. რედ. აკ. გაწერელია. თბ. 1978, გვ. 52-57.

¹⁵² ქართულ ნარატიულ წყაროებში მფარველობის საკითხი მხოლოდ XIX საუკუნიდან აისახა. იხ.: შედეგი კახეთის ცხოვრებისა. საქართველოს ცხოვრება. ახალი მოთხრობა 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე. მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის მიერ. ტფილისი, 1913; თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ. 1983, გვ. 58 და სხვ.

¹⁵³ იხ.: მ. დუმბაძე. ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური ვითარება 70-80-იანი წლების მიჯნაზე, გვ. 679-680.

მეფისათვის გამოგზავნილ ძვირფას საჩუქრებზეა გამაზვილებული, რაც ერეკლეს დამსახურებადაა წარმოჩენილი.¹⁵⁴

საბოლოოდ, დასკვნის სახით უნდა აღინიშნოს, რომ გეორგიევსკის ტრაქტატი არ გაფორმებულა ისე უმტკივნეულოდ, როგორც ეს აღწერილია XIX საუკუნის რუსეთის იმპერიის ეპოქის ისტორიკოსებისა და საბჭოთა ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლების ნაშრომებში. წყაროებიდან ნათლად იკვეთება, რომ მხარეებს შორის წინააღმდეგობა მრავალ საკითხზე არსებობდა. ხოლო, ერეკლე II მძლავრ იმპერიასთან ხელშეკრულების გაფორმების პროცესში ქვეყნის ინტერესების დაცვას შეძლებისდაგვარად ცდილობდა.

¹⁵⁴ იხ.: ომან ხერხეულიძე, მეფობა ირაკლი მეორისა, გვ. 91-92; იესე ბარათაშვილი ცხოვრება-ანდერძი, გვ. 86.

Apolon Tabuashvili

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

SOME DETAILS REGARDING THE TREATY OF GEORGIEVSK

Summary

Much has been written about the treaty of Georgievsk and numerous aspects concerning to this topic have been properly analyzed. Nevertheless, in our opinion, there are still some issues related to the treaty of Georgievsk that need further research.

As we know, the final version of the agreement between the Russian Empire and the Kingdom of Kartli-Kakheti was approved by the Russian Emperor in February 1783, and it was presented to Erekle II in the middle of May of the same year. The king of Kartli-Kakheti delayed the process for about a month and a half. The fact was that it was during this period that the information was spread about the liquidation of the Crimean Khanate and its annexation by the Russian Empire. It seems that this fact made the king think a lot and put forward a new suggestion – he demanded to reflect the right of coronation of Georgian monarchs as kings in the agreement. Archival documents prove that in the letter sent at the end of June 1783, Erekle II requested an additional guarantee for safeguarding his kingdom. Pavel Potemkin, the commander-in-chief of the Caucasus Line, had no right to include it in the treaty without the emperor's permission. Hence, this issue was not reflected in the treaty. Due to this fact, Erekle II was clearly dissatisfied and sent his representative Sul Khan Tumanishvili to St. Petersburg immediately after the return of the Georgian delegation to his homeland. This time, Erekle categorically demanded to reflect the issue of coronation in the treaty. Finally, in September 1783, the Russian emperor approved demands of Erekle II. An additional article was written, according to which the Georgian monarchs were allowed to be crowned as king. According to above-mentioned article Erekle II received from the Russian government an even stronger guarantee of the protection of his kingdom based on the legitimate treaty.

One of the demands put forward by Erekle II was the issue of Catholicos. As it is known, the independence of the Georgian Church was limited by the treaty of Georgievsk. In response to this, the king focused on the autocephaly of the Georgian Church and asked the Russian side to take this fact into account. In this regard, the activity of the Georgian king brought certain results.

The another disputed issue was related to the territorial claims of the Georgian king. Erekle II claimed both the south-western Georgia conquered by the Ottomans and the neighboring khanates. On the other hand, the Russian Empire planned to take the khanates of the region under its protection and hoped for the help of the Georgian king in this matter. Even before the signing of the treaty, the Georgian side put forward a proposal that the territorial claims of Erekle II should be reflected in his titulature, although the Russian representatives did not meet this request at the time. In such conditions, even the Georgian king refrained from helping the Russians in Azerbaijan, for which Pavel Potemkin expressed his concerns towards the actions of the Georgians. Finally, a certain agreement was reached between the parties – the final version of the treaty included titulature of Erekle the way it was requested by the Georgian side. According to the above-mentioned titulature, Russia recognized Erekle's rights to the khanates of Yerevan, Ganja, Sheki and Shirvan, also Kaki (Sultanate of Elisu and Jar-Balakan) neighbouring Kartli-Kakheti Kingdom. At the same time, the king was announced as the heir of Samtskhe-Saatabago. On the other hand, the Georgian king sent his representatives to the khanates of Karabakh and Khoy and promised to act in favor of the interests of the Russian Empire.

As for the form of address, according to the Treaty of Georgievsk, the Georgian king was referred to by the lower epithet. According to the Georgians, Erekle II was traditionally named as “Highness”, a more elevated epithet, hence they demanded the official establishment of the same epithet for their king. As a result, the Imperial court of Russia agreed to the above-mentioned request of the Georgians.